

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedra**

Kotrynos Ievos Raulynaitytės,
V kurso, taikomosios jurisprudencijos
studijų šakos studentės

Magistro darbas

Tarpdisciplininis teisės pažinimas

Vadovė: Lekt. dr. Dovilė Valančienė
Recenzentas: Lekt. dr. Arnas Stonys

Vilnius
2018

TURINYS

ĮVADAS	2
1. TARPDISCIPLINIŠKUMO SAMPRATA IR REIKŠMĖ TEISĖS MOKSLUI	5
1.1. Teisės mokslo samprata.....	5
1.2. Tarpdiscipliniškumo samprata ir reikšmė mokslui.....	8
1.3. Teisės tarpdiscipliniškumas ir jo reikšmė teisės mokslui.....	16
2. TEISĖS MOKSLO RYŠYS SU KITAIS MOKSLAIS	24
2.1. Teisės mokslo ryšys su istorija.....	26
2.2. Teisės mokslo ryšys su filosofija.....	28
2.3. Teisės mokslo ryšys su sociologija.....	30
2.4. Teisės mokslo ryšys su ekonomika	35
2.5. Teisės mokslo ryšys su neuromokslais.....	36
3. TEISĖS MOKSLO TARPDISCIPLINIŠKUMAS UŽSIENIO IR LIETUVOS UNIVERSITETUOSE: EMPIRINIS TYRIMAS	41
3.1. Teisės mokslo tarpdiscipliniškumas geriausiuose pasaulio universitetuose	41
3.2. Teisės mokslo tarpdiscipliniškumas Lietuvos universitetuose.....	50
IŠVADOS	55
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	57
SANTRAUKA (lietuvių kalba)	65
SUMMARY (anglų kalba).....	66

IVADAS

Nagrinėjamos temos aktualumas. Nors Lietuvoje apie teisės mokslo tarpdiscipliniškumą dar retai kada užsimenama, užsienyje vis labiau akcentuojama teisės mokslo integralumo, atvirumo svarba. Teisės mokslas pamažu keičiasi, iš senojo mokslo paradigmos vis labiau pereidamas į naujojo mokslo paradigmą, taip perimdamas jai būdingus bruožus, o tarp jų – ir atvirumo kitiems mokslams, mokslų tarpusavio bendradarbiavimo vertinimą. Aktualu išsiaiškinti, ar tikrai teisei reikalingas bendradarbiavimas su kitais mokslais, kaip tas bendradarbiavimas gali pasireikšti ir kuo yra ir gali būti naudingas teisės mokslui, ir taip priimti, suprasti teisės mokslo pokyčius, pažinti teisę naujojo mokslo paradigmos požiūriu – kaip integralų, atvirą kitiems mokslams ir jį supančiai aplinkai mokslą.

Darbo tikslas. Šio darbo tikslas – pažinti teisę kaip tarpdisciplininį mokslą, išanalizuoti, ar teisei reikalingas bendradarbiavimas su kitais mokslais, kaip teisės mokslas bendradarbiauja su kitais konkrečiais mokslais bei ką naudingo teisės mokslas ir kiti mokslai gali vieni kitiems suteikti.

Darbo uždaviniai. Darbo tikslui pasiekti keliami šie uždaviniai:

1. Išsiaiškinti, kas yra laikoma teisės mokslu, kad būtų galima suprasti, apie kokį bendradarbiavimą su kitais mokslais kalbame.
2. Išanalizuoti mokslo tarpdiscipliniškumo sampratą, nustatyti, kuo pasireiškia mokslų tarpusavio bendradarbiavimas, ar jis yra reikalingas, ir jei reikalingas, tai kodėl.
3. Išsiaiškinti, kiek ir kodėl teisės mokslui reikalingas bendradarbiavimas su kitais mokslais, kuo pasireiškia teisės tarpdiscipliniškumas.
4. Atskleisti teisės mokslo ryšį ir bendradarbiavimo poreikį su pasirinktais penkiais mokslais – istorija, filosofija, sociologija, ekonomika bei neuromokslais.
5. Apžvelgiant geriausių pasaulio ir Lietuvos universitetų teisės studijų programas bei tyrimų centrus nustatyti ir įvertinti, kiek teisės mokslo tarpdiscipliniškumas pasireiškia ir yra vertinamas tiek pasaulio, tiek Lietuvos mokslinėse bendruomenėse.

Objektas. Šio darbo tyrimo objektas – teisės mokslas, jo bendradarbiavimo su kitais mokslais galimybės ir svarba. Darbe tiriamas teisės mokslas plačiąja prasme, tad ir teisė suvokiama kaip teisės mokslas. Taip pat svarbu apibrėžti, kad darbe naudojant sąvoką „teisė“ turimas omenyje teisės mokslas. Šiuo darbu siekiama pažinti teisę kaip tarpdisciplininį mokslą, todėl tiriamas tiek pats teisės mokslo tarpdiscipliniškumas, jo pasireiškimas, svarba ir galimybės, tiek teisės mokslo ryšys su kitais konkrečiais mokslais, aprašant pagrindinius

bruožus, kuo mokslai tarpusavyje susiję, kaip gali pasireikšti jų bendradarbiavimas ir ką naudingo šie mokslai gali vieni kitiems suteikti.

Tyrimo metodai. Siekiant tikslo ir įgyvendinant išsikeltus uždavinius darbe pasitelkiami šie metodai:

1. Mokslinės literatūros analizės – kadangi nagrinėjamas teisės mokslas, o ne praktinė teisė, nagrinėjama darbo temai aktuali mokslinė literatūra, kurioje analizuojami teisės bei kitų sričių mokslininkų darbai bei požiūriai į teisės mokslo tarpdiscipliniškumą. Taip pat, tiriant teisės mokslo bendradarbiavimą su konkrečiais mokslais, šis metodas pasitelktas analizuojant teisės ir kitų mokslų literatūrą, taip siejant šiuos mokslus ir ieškant jų tarpusavio sąsajų bei analizuojant, ką naudingo šie mokslai gali vieni kitiems suteikti.

2. Sisteminis – teisės mokslas nagrinėjamas kaip visos mokslų sistemos dalis, ieškoma sąsajų tarp teisės ir kitų mokslų, analizuojamas mokslų tarpusavio ryšys, bendradarbiavimo poreikis, persipynimas tarpusavyje bei integralumas.

3. Lingvistinis – pasitelktas aiškinantis tokias sąvokas kaip „tarpdiscipliniškumas“, „transdiscipliniškumas“, „multidiscipliniškumas“, taip siekiant nustatyti jų kilmę, sampratą, skirtumus, ir apibrėžti, ką šios sąvokos apima.

4. Loginis – šis metodas pasitelktas analizuojant teisės mokslo bei kitų mokslų objektus, žinias, ir taip, pasitelkiant loginiu mąstymu, nustatant, kas tarp jų yra bendro, ką naudingo mokslai vieni kitiems gali suteikti ir kodėl jų bendradarbiavimas yra reikalingas.

5. Lyginamasis – lyginamos senojo ir naujojo mokslo sampratos, taip pat skirtingi mokslai, jų objektai, žinios, metodai, kiti skiriamieji bruožai.

6. Istorinis – nagrinėjama, kaip keitėsi požiūriai į teisės mokslo bendradarbiavimo su kitais mokslais poreikį, ar teisės mokslo bendradarbiavimas su kitais mokslais buvo vertinamas ankstesniais laikotarpiais.

7. Empirinis – pasitelktas atliekant empirinį tyrimą trečiojoje dalyje. Apžvelgtos dešimties geriausių pasaulio teisės universitetų bei Lietuvos universitetų, kuriuose dėstoma teisė studijų programos bei universitetuose esantys mokslinių tyrimų centrai. Universitetų internetiniuose tinklapiuose rinkta informacija apie studijas bei tyrimų centrus, taip renkant informaciją apie studijų bei tyrimų centrų tarpdiscipliniškumą bei vertinant universitetų tarpdiscipliniškumo pripažinimą.

Darbo originalumas. Teisės tarpdiscipliniškumo tema Lietuvoje yra gan nauja, tad mokslinių darbų šia tema rasti pakankamai sunku, randami nebent darbai, kuriuose apie teisės mokslo tarpdiscipliniškumą užsimenama, tačiau esminiai darbų tyrimo objektai yra

kiti. Apie teisės mokslo tarpdiscipliniškumą kiek plačiau rašoma Dovilės Valančienės disertacijoje „Teisės mokslas senojo ir naujojo mokslo paradigmos akivaizdoje“, Darijaus Beinoravičiaus straipsnyje „Tarpdisciplininiai teisės pažinimo aspektai“, Vitalij Levičev straipsnyje „Holistinis požiūris į teisės tyrimus“. Tarp užsienio teisės mokslininkų literatūros galima rasti daugiau su teisės tarpdiscipliniškumu susijusių darbų, tiek tokių, kur teisės mokslo tarpdiscipliniškumas nagrinėjamas bendrai, tiek tokių, kur teisė siejama su konkrečiais mokslais. Galima teigti, kad Lietuvoje teisės tarpdiscipliniškumo tema yra ganėtinai nauja, teisės tarpdiscipliniškumas nėra plačiai išanalizuotas, tad šio darbo tyrimas yra gan naujas ir originalus.

Svarbiausi šaltiniai. Darbe daugiausiai remiamasi teisės mokslininkų straipsniais, monografijomis, kita specialiąja literatūra. Remiamasi ir užsienio, ir lietuvių autorių darbais. Iš lietuvių autorių darbų daugiausiai remiamasi Sauliaus Kanišausko straipsniu „Transdisciplininis projektas: proveržis į mokslų ir praktikos sintezę“, Dovilės Valančienės disertacija „Teisės mokslas senojo ir naujojo mokslo paradigmos akivaizdoje“, Darijaus Beinoravičiaus straipsniu „Tarpdisciplininiai teisės pažinimo aspektai“, Vitalij Levičev straipsniu „Holistinis požiūris į teisės tyrimus“, Lino Baublio *et al.* mokomąja knyga „Teisės teorijos įvadas“ bei kita literatūros sąrašė nurodyta literatūra. Iš užsienio mokslininkų darbų daugiausiai remiamasi Aleksander Peczenik darbu „*Scientia juris: Legal Doctrine as Knowledge of Law and as a Source of Law*“, Irma J. Kroeze darbu „*Legal research methodology and the dream of interdisciplinarity*“ bei kitais mokslininkų darbais. Taip pat remiamasi ir kitų mokslų autorių darbais, taip renkant informaciją apie konkretų mokslą, šiuo atveju – istoriją, filosofiją, sociologiją, ekonomiką bei neuromokslus, taip siekiant rasti sąsajas tarp atitinkamo mokslo ir teisės mokslo. Trečiojoje darbo dalyje pagrindiniai šaltiniai yra internetiniai pasirinktų universitetų teisės fakultetų bei teisės mokyklų puslapiai, kadangi juose randamos nurodytos universitetų siūlomos teisės studijų programos bei aprašomi teisės mokslinių tyrimų centrai. Teisės aktais bei teismų praktika nesiremiama sąmoningai, kadangi temos pobūdis yra teorinis, tiriamas teisės mokslas, o ne praktinė teisė, todėl darbai aktualiausia yra mokslinės literatūros analizė.

1. TARPDISCIPLINIŠKUMO SAMPRATA IR REIKŠMĖ TEISĖS MOKSLUI

1.1. Teisės mokslo samprata

Siekiant pažinti teisę kaip tarpdisciplininį mokslą, visų pirma svarbu išsiaiškinti, ką reiškia ir ką apima sąvoka „teisės mokslas“.

Nei tarp Lietuvos, nei tarp užsienio autorių nėra vieningos nuomonės ir visuotinai priimto apibrėžimo, kas yra teisės mokslas, lygiai taip pat, kaip ir nėra vieningo atsakymo į klausimą „kas yra teisė?“. Teisės mokslas kitaip dar vadinamas teisės teorija, teisėtyra, jurisprudencija (lot. *iuris + prudentia* – teisės + protas, išmintis). Vieni autoriai šias sąvokas laiko tapačiomis, kiti jas išskiria. Pavyzdžiui, terminas jurisprudencija neretai vartojamas apibrėžti ne pačiam teisės mokslui, o tik teismų formuojamai praktikai. Visgi, paprastai lietuvių autorių terminas jurisprudencija vartojamas plačiąja, teisės mokslo prasme, tiesiog šiuo pavadinimu atkreipiamas dėmesys į tai, kad teisės mokslas tiria ne tik teisės aktuose įtvirtintą teisę, bet ir teismų formuojamą praktiką, teisės doktriną bei kitus teisės šaltinius¹. Taigi, teisės mokslas, teisės teorija, teisėtyra, jurisprudencija – tai mokslas apie teisę plačiąja prasme, tiriantis pačią teisę, jos veikimą bei kitus su teise susijusius reiškinius.

Teisės mokslo tiriamas objektas – tai pati teisė, kiti su ja susiję reiškiniai. Aleksander Peczenik teisės mokslą skirsto į dvi rūšis – praktinį ontologinį ir mokslinį metafizinį. Praktinio ontologinio, kitaip dar vadinamo praktiniu jurisprudenciniu, požiūrio atstovai siekia aprašyti ar analizuoti teisę siejant ją su konkrečia praktika. Šio požiūrio atstovai teisę laiko sudėtinga žinių sistema, kurioje reikia rasti atsakymą. Tuo užsiima kvalifikuoti teisininkai, interpretuodami teisės aktus, teismų praktiką, kitus teisės šaltinius. Pasitelkiamos vertybinės pozicijos, kadangi tikslas yra rasti teisingiausią atsakymą. Šiuo atveju teisė suprantama kaip „tai, kas yra“. Mokslinio metafizinio, kitaip, moksliškojo filosofinio, metateorinio požiūrio atstovai taiko objektyvumo, vertybinio neutralumo kriterijus, kurie paprastai būna taikomi tiksluosiuose moksluose. Jie teisę traktuoja kaip socialinės prigimties darinį, kurį siekiama pažinti ir tyrinėti kompleksiskai, kaip visumą visuomenės pripažįstamuose teisės šaltiniuose išreikštų normų. Šiuo atveju teisė suprantama kaip „tai, kas turi būti“². Taigi, nors išskiriami

¹ KŪRIS, E. *Konstitucinė teisė kaip jurisprudencinė teisė: konstitucinė justicija ir konstitucinės teisės paradigmos transformacija Lietuvoje*. Habilitacijai teikiamų mokslo darbų apžvalga, Vilniaus universitetas, Teisės fakultetas, 2008.

² PECZENIK, A. *Scientia juris: Legal Doctrine as Knowledge of Law and as a Source of Law*. Dordrecht: Springer, 2005, p. 172.

skirtingi požiūriai apie teisės mokslą ir jo tyrimus, šių požiūrių visuma leidžia suprasti, kad bendrai teisės mokslas tiria ir tai, kokia teisė yra, ir tai, kokia ji turėtų būti, pasitelkiant tiek neutralius, tiek vertybinius kriterijus.

Kiekvienas mokslas turi savo tyrimo metodus, kuriuos pasitelkiant atliekami tam tikro mokslo tyrimai, t. y. metodų pasitelkimas padeda mokslui tirti atitinkamus objektus. „Metodas – tai sąmoningai pasirinktas konkretus veikimo būdas, užsibrėžtas tikslui pasiekti ar siekiant rasti atsakymą į tam tikrą kurios nors srities mokslinį klausimą, tikslinių veiksmų bei priemonių visuma, tikrovės tyrimo dėsnių visuma”³. Platesne prasme metodas dar gali būti apibrėžiamas kaip priedermių, rekomendacijų, perspėjimų, pavyzdžių ir kitų nuostatų sistema, nurodanti, kaip sąmoningai vertinti tikslui pasiekti pasirenkamus veikimo būdus arba nuostatų, apibūdinančių siekiamą tikslą, sistema⁴. Abu šie metodo apibrėžimai tinka ir teisėje taikomiems metodams apibrėžti. Svarbu paminėti, kad teisės, kaip ir kitų socialinių mokslų, tyrimų rezultatai dažniausiai nebūna griežtai apibrėžti, dažniausiai nebūna vienintelio teisingo atsakymo, kaip, pavyzdžiui, gamtos moksluose, kur iškeliamą hipotezę, atliekamas tyrimas, ir arba gaunamas hipotezę patvirtinantis rezultatas, arba ne. Teisėje dažniausiai nėra vienintelio teisingo ir nenuginčijamo atsakymo, tad būtent tyrimo metodai padeda pažvelgti į tiriamą problemą iš įvairių pusių, kuo išsamiau ją iširti, ir taip rasti tinkamiausią sprendimą. Metodai yra tarsi veikimo būdų rekomendacijos, kurios nukreipia mokslininką ta linkme, kuria jis gali ir turi veikti, parodo, kokiais būdais galima tirti atitinkamą problemą, ką reikėtų apmąstyti, įvertinti.

Teisės moksle taikomi tyrimo metodai dažniausiai tapatinami su teisės aiškinimo metodais: lingvistiniu, sisteminiu, istoriniu, teleologiniu, precedentiniu, įstatymų leidėjo ketinimo, lyginamuoju, bendrųjų teisės principų, analoginiu, loginiu ir kitais⁵, tačiau būtų neteisinga teisės tyrimo metodologiją susiaurinti iki teisės aiškinimo metodų – teisės mokslas neretai pasitelkia metodus iš kitų mokslų, bendradarbiauja su jais, todėl galima teigti, kad teisės mokslo metodologija nėra apibrėžta, o tai, kad teisės moksle naudojami kitų mokslų tyrimo metodai parodo ir šiame darbe analizuojamą teisės ir kitų mokslų tarpusavio bendradarbiavimo svarbą.

Pagal metodologines teisėtyros kryptis teisės mokslo tyrimai skirstomi į doktrininis formaliosios teisės tyrimus, socialinius-teisinius realiosios teisės tyrimus ir

³ VAITKEVIČIŪTĖ, V. *Tarptautinių žodžių žodynas*. L-Ž. Vilnius, žodynas, 2000, p. 114-115.

⁴ TIDIKIS, R. *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003, p. 167.

⁵ MIKELĖNIENĖ, D. ir MIKELĖNAS, V. *Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai*. Vilnius: Justitia, 1999, p. 170.

aksiologinius-etinius idealiosios teisės tyrimus⁶. Doktrinių formaliosios teisės tyrimų objektas – statutinė teisė, teismų praktika, kita rašytinė teisės doktrina. Teisė suprantama kaip autonominė teisės normų ir principų sistema. Doktrininiai formaliosios teisės tyrimai atspindi teisiniame pozityvizme ir teisiniame formalizme vyraujančią formaliąją teisės sampratą. Socialiniais-teisniais tyrimais analizuojama teisinė tikrovė, realioji teisė, formaliosios teisės realusis veikimas socialinėje tikrovėje. Šių tyrimų paradigminiu pagrindu laikoma ir sociologinė jurisprudencija, ir teisinis realizmas, ir sociologinė, istorinė, ekonominė teisės mokykla, netgi radikaliajai jurisprudencijai priskiriamos teorijos (kritinės teisės studijos, postmoderniosios teisės teorijos ir kitos). Aksiologiniais-etiniais tyrimais siekiama idealiosios teisės, teisingumo, geros moralės užtikrinimo. Žinoma, idealios teisės pasiekti neįmanoma, o ir vertybių, teisingumo ir moralės supratimas skiriasi, tačiau kuo didesnio gėrio siekti yra būtina. Aksiologinių-etinių idealiosios teisės tyrimų paradigmintis pagrindas – prigimtinės teisės mokykla, ieškanti atsakymų į klausimą, kokia gi yra idealioji, dieviškoji, moraliausioji tvarka⁷. Teisės mokslui svarbios visos aptartos metodologinės kryptys, o geriausius rezultatus jos leidžia pasiekti tada, kai atitinkamas reiškinys, problema yra tiriami pasitelkiant skirtingas metodologines kryptis. Kaip matyti iš minėtų metodologinių krypčių aprašymų, kiekviena kryptis atspindi svarbiausias teisės sampratas: doktriniai formaliosios teisės tyrimai – formaliąją teisę, socialiniai-teisniai realiosios teisės tyrimai – realiąją teisę, o aksiologiniai-etiniai idealiosios teisės tyrimai – idealiąją teisę. Jerome Hall įvedė, o Harold J. Berman išplėtojo terminą „integracinė jurisprudencija“, kuri apima visas metodologines kryptis, ir kuria pabrėžiama visų jų svarba, integralumas ir bendradarbiavimo poreikis⁸. Tuo taip pat dar kartą pabrėžiama, kad tik taikomi visų krypčių metodai kartu gali padėti tinkamiausiai ištirti teisinius reiškinius ir taip teisingiausiai išspręsti iškilusias problemas.

Teisės mokslo tikslas – pažinti, ištirti teisę, aiškinantis, kokia gi ji yra iš tikrųjų, koks teisinis reguliavimas yra ir kaip jis veikia, ką daryti, kad teisinis reguliavimas būtų kuo geresnis ir kuo labiau padėtų siekti teisingumo, kaip teisės veikimas pasireiškia realioje tikrovėje bei kokia teisė turėtų būti, ką reiktų keisti siekiant kiek įmanoma didesnės gerovės užtikrinimo. Žymus amerikiečių XX a. teisėtyrininkas Harold J. Berman teigia: „niekas nėra labiau praktiška už gerą teoriją“⁹. Šiuo teiginiu parodoma, kad teisės mokslas yra tarsi teisės

⁶ LEVIČEV, V. Teisėtyros metodologinio spektro analizė. *Teisė*, 2015, Nr. 5, p. 100-108.

⁷ *Ibid.*

⁸ BERMAN, H. J. Towards an Integrative Jurisprudence: Politics, Morality, History. *California Law Review*, 1988, Vol. 76, No. 4, p. 779.

⁹ SIEMS, M. M. Legal Originality. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2008, Nr 28 (1), p. 147-164.

praktikos pagrindas, padedantis suprasti, ko reikia teisės sistemai, kokia ji yra dabar, ir tuo pačiu tiriantis ir ieškantis būdų, kaip maksimaliai užtikrinti teisingumą bei kitus teisinius gėrius.

Taigi, naudodami terminą „teisės mokslas“, turime galvoje teisę kaip mokslą plačiąja prasme. Teisė tirama ir kaip teisės normų, principų, kitų šaltinių sistema, ir kaip socialinis reiškinys, ir kaip siekiamybė. Tirama ir formalioji, ir realioji, ir idealioji teisė. Teisės moksle teisė paprastai neskirstoma į šakas, sritis, o tirama kaip vientisas reiškinys, o tai parodo, kad teisės moksle teisė tirama kaip vientisa sistema, o kiekvienas klausimas tiramas kuo visapusiškiau ir neapsiribojant viena sritimi.

1.2. Tarpdiscipliniškumo samprata ir reikšmė mokslui

Tik išsiaiškinus tarpdiscipliniškumo sampratą bendrai mokslų sistemos kontekste, nesiejant su konkrečiu mokslu, vėliau galima ją susieti būtent su teisės mokslu ir taip pažvelgti į teisę kaip į tarpdisciplininį mokslą.

Nors tarpdiscipliniškumo (angl. *interdisciplinarity*) sąvoka nei lietuvių kalbos žodynuose nei kitoje literatūroje nėra apibrėžta, gramatiškai analizuojant šio termino prasmę bei atsižvelgiant į jos vartojimą literatūroje galima suprasti, kad tarpdiscipliniškumas reiškia skirtingų mokslo sričių (disciplinų) tarpusavio bendradarbiavimą. Oksfordo akademiniam žodyne sąvoka tarpdiscipliniškumas apibrėžiama kaip dviejų ar daugiau mokslų/sričių žinių bendradarbiavimas¹⁰, tačiau šis paaiškinimas yra neapibrėžtas ir neišsamus, todėl tarpdiscipliniškumo sampratą reikėtų išanalizuoti plačiau, kad būtų galima suprasti, ką apima minėtas atskirų disciplinų tarpusavio bendradarbiavimas.

Siekiant apibrėžti, ką apima kelių disciplinų bendradarbiavimas, svarbu visų pirma išsiaiškinti, ką laikome disciplina. Disciplina (lot. *disciplina* – mokymasis, mokslas) – tai savarankiška mokslo šaka, mokslo sritis, dėstomasis, mokomasis dalykas¹¹. Nors sąvoka „disciplina“ neretai tapatinama su sąvoka „dalykas“, reikėtų žinoti jų skirtumus. Tarptautinis terminas „disciplina“ turėtų būti suprantama platesne prasme nei lietuviškas terminas „dalykas“, suprantamas kaip mokomasis dalykas, pavyzdžiui, vienas iš į tam tikro universitete dėstomo mokslo programą įeinančių dalykų ar mokykloje mokomų dalykų.

¹⁰ *Oxford academic dictionary* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-03-12]. Prieiga per internetą: <<https://en.oxforddictionaries.com/definition/interdisciplinarity>>.

¹¹ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-03-12]. Prieiga per internetą: <<http://ikiis.lki.lt/dabartinis>>.

Disciplina yra daugiau apimanti sąvoka – ji apima visą tam tikro mokslo žinių lauką. Šiame darbe analizuodami teisės mokslą vadiname jį ir disciplina, analizuojamas visas teisės mokslas plačiąja prasme, o ne tik kaip mokomasis dalykas. Filosofas, fizikas Saulius Kanišauskas pabrėžia sąvokos „disciplina“ platų pobūdį: „suprantant mokslo šakas kaip dalykus, jie traktuojami tik kaip griežtai ribotų specifinių žinių ir jų gavimo bei kaupimo būdų probleminiai laukai. Tačiau disciplinos terminas implikuoja ne tik šią sampratą, bet ir reikalavimą drausmingai laikytis joje istoriškai susiformavusių tam tikrų reikalavimų, vadinamų moksliško kriterijais”¹². Šiais žodžiais parodoma, kad disciplina yra ir pats mokslas, ir jį formuojančios aplinkybės, ir kiti su atitinkamu mokslu susiję dalykai. Dar daugiau, Motti Nissani, išsamiai nagrinėjęs tarpdiscipliniškumą, taip pat pabrėžė sąvokos „disciplina“ platumą – autorius discipliną apibrėžia kaip struktūruotą, visuotinai pripažintą sferą, kuri susideda iš savų taisyklių, prielaidų, metodų ir kitų žinių. Motti Nissani taip pat pabrėžia, kad disciplina yra savo sistemą turinti ir išskirta, iš žmonių patirties sudaryta žinių sritis, turinti savitą ekspertų bendruomenę, vertinimus, iššūkius, įgūdžius ir metodiką¹³. Taip mokslininkas pažymi ir tai, kad disciplinos dalimi galima laikyti netgi ir pačius tam tikro mokslo mokslininkus, akademinę bendruomenę, su atitinkamu mokslu susijusias sukauptas žinias, taikomus metodus bei patirtį.

Analizuodamas tarpdiscipliniškumą filosofas Saulius Kanišauskas išskiria disciplininio grynumo sąvoką. Disciplininis grynumas – tai griežtas disciplinos atribojimas nuo kitų disciplinų. Disciplininį grynumą galima laikyti tarpdiscipliniškumo priešingybe. Tarpdiscipliniškumas pats savaime yra disciplininio grynumo pažeidimas, o kuo aukštesnis disciplininio grynumo pažeidimo laipsnis, tuo stipresniu discipliniškumu pasižymi mokslas, t. y. disciplininio grynumo pažeidimo laipsnį netgi galima laikyti svarbiausiu kriterijumi, kuriuo remiantis galima vertinti mokslų tarpusavio sąveikavimo stiprumą¹⁴. Tarpdiscipliniškumas atspindi sąsajas tarp atskirų mokslų, padedančias ištrinti aiškias ribas tarp skirtingų disciplinų ir taip leidžiantis joms vienytis siekiant bendrų tikslų. Taip pat Saulius Kanišauskas pabrėžia, kad pastaraisiais dešimtmečiais nyksta ribos ne tik tarp mokslo ir filosofijos, bet ir tarp mokslo ir mokslo, t.y. mažėja atskirtis tarp skirtingų mokslų, jie tarsi

¹² KANIŠAUSKAS, S. Transdisciplininis projektas: proveržis į mokslų ir praktikos sintezę. *Problemos*, 2011, t. 80, p. 107-115.

¹³ NISSANI, M. Fruits, Salads, and Smoothies: A working definition of interdisciplinarity. *The Journal of Educational Thought (JET) / Revue de la Pensée Éducative*, 1995, Vol. 29, No. 2, p. 121-128.

¹⁴ KANIŠAUSKAS, S. Transdisciplininis projektas: proveržis į mokslų ir praktikos sintezę. *Problemos*, 2011, t. 80, p. 107-115.

susilieja tarpusavyje, darosi vis sunkiau įžvelgti ribas tarp vieno ir kito mokslo¹⁵. Taip Saulius Kanišauskas parodo, kad pirmiausia ribų nykimas pasireiškė filosofijos atskyrimu nuo kitų mokslų, o šiuo metu tarpdiscipliniškumas vis labiau plečiasi, tarpdisciplininis grynumas vis mažėja, ir ribos blunka ne tik tarp atskirų mokslų ir filosofijos, bet ir kitų skirtingų mokslų, net jei kartais jie ir atrodo atitolę vieni nuo kitų.

Profesorė Irma Johanna Kroeze, tirianti tarpdiscipliniškumą, sąvoką „disciplina“ apibrėžė kiek siauriau: „disciplinos yra atskiriamos vienos nuo kitų pagal tai, kaip dėstytojai (vyresnieji tyrėjai) moko studentus (jaunesnius tyrėjus), kokios yra tiriamos problemos, metodai, kokios numatomos hipotezės, ir kokie terminai yra vartojami“¹⁶. Nors šis apibrėžimas siauresnis, visgi galima nesunkiai suprasti, kodėl profesorė jį suformulavo būtent taip. Kalbėdami apie disciplinas, visų pirma vis tiek galvoje turime mokomąjį dalyką ar profesinį lauką – juk visi savo disciplinų žinovai pažintį su tam tikra disciplina pradeda nuo mokymosi, tikslo įgyti tam tikrų žinių bei išsilavinimą, o dar prieš tai – išsiaiškinimo ir suvokimo, kuo pasižymi tam tikra disciplina. Disciplinų išskyrimas yra ypatingai svarbus ir dėl akademinio aiškumo, juk turi būti apibrėžtos tam tikros ribos tarp mokslų. Žinių skirstymas į disciplinas yra neišvengiamas ir būtinas, kadangi be jo visas mokslo sistema būtų chaotiška ir nesisteminga. Disciplinų tarpusavio atskyrimo ir suskirstymo į sritis poreikis neginčytinas, o mokslų išskaidymas į atskiras disciplinas ir toks akademinio aiškumo užtikrinimas siekia dar Antikos laikus¹⁷.

Tačiau, nors disciplinos yra aiškiai suskirstytos pagal tyrimo sritis, objektą, metodus bei kitus požymius, tikrovėje jos visgi yra gan stipriai persipynusios tarpusavyje. Filosofas Kęstutis Kirtiklis pabrėžia praktinį disciplinų persipynimą: „bene labiausiai šiuolaikinėje mokslo sociologijoje bei mokslo ir technologijų tyrimuose (angl. *Science and Technology Studies*) paplitęs požiūris į disciplinas, discipliniškumą ir tarpdiscipliniškumą yra tas, kad disciplinos nėra „natūralios akademinio pasaulio rūšys“, jos neturi jokių esminių, tik joms būdingų ir iš esmės nekintančių bruožų ir kad disciplininę šiuolaikinio mokslo sistemą geriausiai paaiškina įvairūs mokslo atžvilgiu išoriški (socialiniai ir politiniai) veiksniai“¹⁸. Šiuo teiginiu parodoma, jog svarbiausia yra ne tai, kaip suskirstytos yra disciplinos, bet tai,

¹⁵ KANIŠAUSKAS, S. *Sinergetinio Pasaulėvaizdžio kontūrai*. Vilnius: MRU, 2008, p. 7, p. 128.

¹⁶ KROEZE, I. J. Legal research methodology and the dream of interdisciplinarity. *PER: Potchefstroomse Elektroniese Regsblad*, 2013, Vol. 16 Nr. 3, p. 45-46 [interaktyvus. Žiūrėta 2018-03-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.scielo.org.za/pdf/pej/v16n3/04.pdf>>.

¹⁷ WICK, D. W. Interdisciplinarity and the Discipline of Law. *Journal of Law and Society*, 2004, Vol. 31, Nr. 2, p. 163-193.

¹⁸ KIRTIKLIS, K. Kas yra akademinės disciplinos ir kaip įmanoma mąstyti tarpdiscipliniškumą. *Filosofija. Sociologija*, 2014, t. 25, Nr. 1, p. 3-10.

kaip jos veikia realioje tikrovėje bei kaip kaupiamos atitinkamų sričių žinios, tad jų natūralus jų tarpusavio persipynimas yra natūralus reiškinys, kadangi pats suskirstymas yra kaip dirbtinis tvarkos įvedimas.

Taigi, disciplina nėra tik mokomasis dalykas, plačiąja prasme tai visas tam tikro mokslo žinių laukas, apimantis ne tik mokslo teorines žinias, bet ir jį formuojančias aplinkybes, tyrimo objektus, metodus, mokslininkų požiūrius bei patirtis. Šiame darbe apie mokslą kalbame plačiąja prasme, todėl disciplinos ir mokslo sąvokas galima laikyti tapačiomis ir vartojamomis lygiagrečiai.

Kartu su tarpdiscipliniškumo sąvoka literatūroje neretai dar minimos sąvokos „daugiadiscipliniškumas“, „multidiscipliniškumas“, „polidiscipliniškumas“, „transdiscipliniškumas“ ir kitos. Visų šių terminų reikšmė yra panaši, jie dažniausiai tapatinami ir neišskiriami, tačiau, siekiant kuo didesnio aiškumo ir tikslumo, pravartu paminėti jų skirtumus.

Multidiscipliniškumas pasižymi tuo, kad skirtingų mokslų atstovai kiekvienas iš savo mokslo perspektyvos kartu žiūri į tam tikrą tiriamą reiškinį, problemą. Multidiscipliniškumui taip pat būdinga tai, kad kelių disciplinų mokslo žinios yra naudojamos spręsti tam tikrai konkrečiai problemai, tačiau jų tarpusavio sąveika yra ribota, kiekviena disciplina lieka nedaug „išlindusi“ iš savo mokslo ribų¹⁹. Tai tarsi pavienis skirtingų sričių mokslininkų komandinis darbas, kai jie, pasiskirstę konkrečiais darbais ir vaidmenimis, padeda vienas kitam atlikti konkretų tyrimą, tačiau kiekvienas mokslininkas veikia savo mokslo ribose. Neretai kiekvienas tyrimą atliekantis mokslininkas netgi turi individualius, o ne bendrus tikslus. Multidiscipliniškumo atveju neįvyksta mokslų integracija, mokslai tarpusavyje pernelyg nepersipina, todėl galima teigti, kad multidiscipliniškumo atveju mokslų bendradarbiavimas būna siauresnės apimties nei tarpdiscipliniškumo atveju. Sąvokos daugiadiscipliniškumas, polidiscipliniškumas yra tapačios multidiscipliniškumo sąvokai – tai matyti ir nagrinėjant gramatiškai – visos šios sąvokos susideda iš žodžio, kurio reikšmė „daug“ („daug-“, „multi-“, „poli-“) ir žodžio „discipliniškumas“, tad jų reikšmė yra tapati, ir, kaip jau minėta, šios sąvokos apima kiek siauresnį mokslų bendradarbiavimą nei sąvoka „tarpdiscipliniškumas“.

¹⁹ KROEZE, I. J. Legal research methodology and the dream of interdisciplinarity. *PER: Potchefstroomse Elektroniese Regsblad*, 2013, Vol. 16 Nr. 3, p. 50 [interaktyvus. Žiūrėta 2018-03-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.scielo.org.za/pdf/pej/v16n3/04.pdf>>.

Taip pat reikėtų skirti ir atskirai apibrėžti transdiscipliniškumo sąvoką. Transdiscipliniškumas – tai integralių mokslo sistemų kūrimas²⁰. Transdiscipliniškumas reiškia nuolatinį bei sistemingą disciplinų bendradarbiavimą, kai keičiama įprasta mokslo sričių, jų žinių sistematikos ir taikymo tvarka, būdai ir metodai, taip kuriant ir formuojant atskirą mokslo sritį. Svarbu tai, kad atskirų sričių mokslininkai bendradarbiauja siekdami bendrų tikslų, išeidami iš savo mokslo ribų, skirtingų mokslų žinias ir tyrimo metodikas taikydami bendrai. Įvyksta disciplinų požiūrių ir metodų integracija, susivienijimas, asimiliacija, kurios rezultatas – nauja disciplina. „Štai kaip atsiranda transdiscipliniškumas – tai tarpdisciplininių tyrimų rezultatas, kai bendradarbiavimas nuveda iki naujos disciplinos susikūrimo <...> atsiranda nauja, atskira ir savarankiška disciplina, turinti savo atskiras taisykles, metodiką, objektus, kitus formalumus“²¹. Šį apibrėžimą galima paaiškinti taip, kad tarpdiscipliniškumo taikymas, t. y. skirtingų mokslų bendradarbiavimas nuveda taip toli, kad netgi sukuriamas naujas mokslas. Puikus transdiscipliniškumo pavyzdys – nanotechnologijos – mokslas, atsiradęs bendradarbiaujant fizikams, chemikams, biologams ir inžinerijos mokslininkams. Taigi, transdiscipliniškumas apima daugiau nei tarpdiscipliniškumas, kadangi transdiscipliniškumas yra tai itin stipraus ir sistemingo tarpdisciplininio bendradarbiavimo rezultatas, pasireiškiantis netgi naujo mokslo susikūrimu.

Šiam darbui aktualiausia yra tarpdiscipliniškumo sąvoka, apimanti skirtingų mokslų bendradarbiavimą. Tarpdisciplininis tyrimas pasižymi tuo, kad tyrėjai, atlikdami tyrimą, pasitelkia kelių skirtingų mokslų žinias ir metodikas, ir taip iš įvairių pusių analizuoja problemą bei ieško jos sprendimo būdų²². Svarbu pabrėžti, kad tarpdiscipliniškumas pasireiškia ne tik tuo, kad pasitelkiamos skirtingų mokslų žinios, bet ir tyrimo metodai, kitos tyrimo priemonės ir specifikos: „tarpdiscipliniškumas – kai konkrečios srities problemai nagrinėti yra pasitelkiamos metodologijos ir instrumentai iš kito profesinių žinių lauko, nes problemos sprendimo perspektyva susiduria su tam tikrais apribojimais“²³. Tarpdisciplininio tyrimo atveju tyrėjai peržengia savo mokslo ribas, tačiau kiekvienas išsaugo savo disciplinos pagrindus, t. y. remiasi ir kitomis disciplinomis, tačiau per daug „neišeina“ iš savo disciplinos ribų. Tarpdiscipliniškumu vadinami ir tie atvejai, kai vienas mokslininkas atlieka tyrimą

²⁰ KANIŠAUSKAS, S. Transdisciplininis projektas: proveržis į mokslų ir praktikos sintezę. *Problemos*, 2011, t. 80, p. 107-115.

²¹ KROEZE, I. J. Legal research methodology and the dream of interdisciplinarity. *PER: Potchefstroomse Elektroniese Regsblad*, 2013, Vol. 16 Nr. 3, p. 51-52[interaktyvus. Žiūrėta 2018-03-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.scielo.org.za/pdf/pej/v16n3/04.pdf>>.

²² *Ibid.*, p. 51.

²³ PETRAUSKIENĖ, A. Interdisciplininis bendradarbiavimas socialinio darbo praktikoje. *Socialinis darbas*, 2011, t. 10, Nr. 1, p. 42-48.

remdamasis ir savo mokslo, ir kitų mokslų žiniomis, ir tie atvejai, kai keli mokslininkai bendradarbiaudami susivienija ir bendrai siekia tyrimo tikslų, kiekvienas mažiau ar daugiau „išileisdamas“ kito mokslo žinias ir metodus, tačiau pagrinde daugiausiai naudodamas savo srities žinias, kadangi, kad ir kaip bebūtų, jas jis žino geriausiai ir tai jam leidžia jas pritaikyti tinkamiausiai. Mokslininkai ieško sprendimo remdamasis kelių skirtingų mokslų žiniomis bei pasitelkdami įvairių mokslų tyrimuose taikomus metodus. Galima teigti, kad tarpdiscipliniškumas apima platesnį skirtingų mokslų bendradarbiavimą nei multidiscipliniškumas, tačiau siauresnį nei transdiscipliniškumas.

Tarpdiscipliniškumo sąvoka gan aiškiai apibrėžta Dovilės Valančienės disertacijoje „Teisės mokslas senojo ir naujojo mokslo paradigmos akivaizdoje“: „Tarpdiscipliniškumas yra tada, kai moksliniai tyrimai įtraukia įvairių sričių mokslininkus, kurie bendradarbiaudami kuria bendrą terminologiją, mokslinius metodus, metodikas ir teorijas, kurios yra integruotos tarpusavyje spręsti tos srities problemas. Šis apibrėžimas pabrėžia problemomis grįstą požiūrį, komandinį darbą ir disciplinų integraciją. Tarpdiscipliniškumas yra tada, kai mokslininkai iš įvairių sričių dirba kartu, siekdami išspręsti sudėtingus klausimus ir problemas, sutelkiant dėmesį į daugiau formalizuotus tyrimus, kad būtų sujungtos ir perduotos vertybės, standartai ir praktika iš vienos mokslo srities ir kartos į kitą kartą”²⁴. Tarpdiscipliniškumas – tai kelių mokslų integralus bendradarbiavimas, kuriuo siekiama pasitelkiant atskirus mokslus ir jų suteikiamas galimybes kuo įvairiapusiškiau ištirti tiriamą problemą. Svarbu paminėti, kad tai, kad tiriama konkreti problema, neturėtų būti suprantama tik kaip vienkartinis mokslų bendradarbiavimas. Turimas galvoje ne tik konkretus vienas tyrimas, bet ir tai, kad tam tikrose srityse vyrauja atitinkamų sričių problemos, o tarpdiscipliniškumas dažniausiai ir pasireiškia tuo, kad pasitelkiant tam tikrus atskirus mokslus, sistemingai ieškoma atsakymų, kaip išspręsti atitinkamas problemas.

Taigi, tarpdiscipliniškumas nuo multidiscipliniškumo ir transdiscipliniškumo skiriasi tuo, kad mokslai tarpusavyje bendradarbiaudami siekia bendrų tikslų, integruojasi, bendradarbiavimas nėra tik vienkartinis veiksmas konkrečiam tikslui konkrečiame tyrime pasiekti, tai kiek platesnis atskirų disciplinų bendradarbiavimas, tačiau ribos tarp disciplinų išlieka. Literatūroje minėtos sąvokos neretai neišskiriamos, tačiau to nereikėtų laikyti didele klaida, kadangi jos yra tarpusavyje persipynusios, sunku nustatyti ribas, kada, pavyzdžiui, bendradarbiavimas yra multidisciplininis, o kada jo apimtis didesnė, kadangi ir patys mokslai

²⁴ VALANČIENĖ, D. *Teisės mokslas senojo ir naujojo mokslo paradigmos akivaizdoje*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015, p. 99-100.

neretai yra gan stipriai persipynę tarpusavyje. Todėl šių sąvokų griežtai skirti nėra būtina, turėdami galvoje tarpdiscipliniškumą svarbiausia visų pirma visada pabrėžiame mokslų tarpusavio bendradarbiavimą. Pagrindinis klausimas, į kurį ieškome atsakymų, analizuodami tarpdiscipliniškumą – kuo reikšmingas gali būti kelių skirtingų mokslų tarpusavio bendradarbiavimas, o šiuo darbu tiriamu atveju – kuo bendradarbiavimas su kitais mokslais reikšmingas būtent teisės mokslui. Taigi, siekdami pažinti mokslą kaip tarpdisciplininį mokslą, analizuojame mokslo bendradarbiavimą su kitais mokslais plačiąja prasme, minėtų sąvokų skyrimas nėra esminis, o ir literatūroje šios sąvokos dažniausiai nėra išskiriamos.

Nors tarpdiscipliniškumą dažniausiai siejame su šiuolaikiškumu, jo vertinimo apraiškų galima aptikti dar Antikos bei Viduramžių laikais. Puikus pavyzdys – Septyni laisvieji menai (lot. *artes liberales*) – gramatika, retorika, dialektika, aritmetika, geometrija, muzika bei astronomija, dėstyti kaip pagrindiniai dalykai, reikalingi išsilavinusiam gyventojui, taip pat Viduramžiais tai buvo laikoma pagrindiniais paruošiamaisiais dalykais, reikalingais klasikinių dalykų – teisės, teologijos, medicinos, studijoms universitete²⁵. Žinoma, šiuolaikinis plataus profilio išsilavinimo ir paties mokslo, atskirų disciplinų skirstymo bei mokymo supratimas yra gerokai pakitęs, tačiau ir šiuo pavyzdžiu parodoma, kad skirtingų disciplinų žinojimas, gebėjimas jungti jų žinias bei plataus akiračio vertinimas nėra visiškai naujas dalykas, o buvo skatinamas ir vertinamas netgi Senovės Romoje bei Senovės Graikijoje.

Skirtingų mokslų tarpusavio bendradarbiavimas visų pirma reikalingas dėl to, jog dažniausiai vieno mokslo tiesiog nepakanka, kad būtų visapusiškai ištirtas reiškinys, problema. Dauguma reiškinių yra aktualūs ne vienam mokslui, o keliems, todėl ir juos tirti svarbu pasitelkiant visų su atitinkama problema susijusių mokslų žinias: „vienas mokslas pats savaime gali būti nepakankamas arba nueiti klaidingu samprotavimų keliu. Siekiant išvengti klaidų arba surasti klaidos niuansą, tenka analizuoti kitų mokslų įžvalgas“²⁶. Reiškinius ir problemas reikia tirti kuo išsamiau ir įvairiapusiškiau, kuo plačiau išanalizuoti problemą, o tam reikia pasitelkti ir kitus mokslus, į kurių tyrimo lauką patenka tiriamą problemą, ar tiesiog kitame moksle yra kas nors, ką tyrėjas galėtų pasiskolinti iš kito mokslo ir pritaikyti tiriant jam aktualią problemą.

Žinoma, mokslininkai daugiausiai remiasi savo išmanomu mokslu, o kitų mokslų žinias ir metodus pasitelkia tik tiek, kiek yra reikalinga atitinkamai problemai tirti. Kad ir kaip

²⁵ WAGNER, D. L. *The seven liberal arts in the Middle Ages*, Indiana University Press, 1983.

²⁶ BEINORAVIČIUS, D. Tarpdisciplininiai teisės pažinimo aspektai. *LOGOS*, 2011, Nr. 68, p. 52-53.

bebūty, mokslininkas dažniausiai būna vienos disciplinos žinovas, tad ja daugiausiai ir remiasi: „iš kitų mokslų pozicijos žvelgiama gal kiek fragmentiškiau, bet išorinių požiūrių sistema patikrina, papildo, kitaip tariant – padeda įveikti vidinės mokslo sistemos nepakankamumą, ribotumą”²⁷. Mokslininkas dirba savo disciplinos ribose, ir iš jų išeina tik tiek, kiek yra būtina įvairiapusiškai ištirti problemą.

Tradiciškai, plačiausiai ir bendriausiai mokslai yra skirstomi į gamtos mokslus, socialinius, bei humanitarinius mokslus. Idėja, kad disciplinos yra skirstomos pagal objektą, suponuoja tai, kad gamtos mokslai tiria gamtos reiškinius, gamtą, socialiniai mokslai tiria visuomenę, o humanitariniais mokslais tiriami žmonės, jų kultūra. Bet jei susiskaidymas būtų itin griežtas, iškart kiltų problemų, nes juk žmogus yra neatsiejama visuomenės dalis, lygiai taip pat žmogus – ir neatsiejama gamtos dalis. Žinoma, skirtumai tarp mokslų yra esminiai, tačiau įvairių mokslų žinios ir metodai turi būti siejami, svarbus jų bendradarbiavimas²⁸. Tai pamini ir Saulius Kanišauskas: „stiprioji tarpdisciplininio diskurso versija gali skatinti proveržį į naujas pažinimo gelmes bei aktyvų gamtos, socialinių ir humanitarinių mokslų dialogą”²⁹. Tai parodo, kad tarpdisciplininis bendradarbiavimas yra reikalingas ne tik tarp panašių, tos pačios srities disciplinų, bet ir tarp tų disciplinų, kurios paprastai laikomos visiškai skirtingomis ir nesusijusiomis.

Analizuojant tarpdiscipliniškumo sąvoką kyla klausimas, kada mokslą galima laikyti tarpdisciplininiu, o kada ne. Apibrėžtų kriterijų nėra, tačiau mokslai ir nėra griežtai skirstomi į tarpdisciplininius ir monodisciplininius. Tarpdiscipliniškumo esmė ir yra ta, kad mokslai patys savaime neprivalo būti tarpdisciplininiai, jie tiesiog turi bendradarbiauti tarpusavyje, „įsileisti” vienas kito žinias. Žinoma, kai kurie mokslai patys savaime yra laikomi grynai tarpdisciplininiais, net jų kilmė paremta tuo, jog šie mokslai susiformavo kaip skirtingų mokslų sąsajų kūrinys, tiksliau, kaip jau aptarta, tai jau netgi būtų laikoma transdiscipliniškumo rezultatu. Pavyzdžiui, neuromokslai, apie kuriuos plačiau rašoma antroje šio darbo dalyje, kriminologija, kurios pagrindą sudaro teisės, psichologijos, sociologijos, filosofijos bei kitų mokslų bendradarbiavimas, ir kiti mokslai, susikūrę kaip atskirų mokslų nuolatinio bei sistemingo bendradarbiavimo rezultatas. Vis dėlto, kalbėdami apie tarpdiscipliniškumo svarbą, turime galvoje ne grynai tarpdisciplininius mokslus, o

²⁷ *Ibid.*

²⁸ KROEZE, I. J. Legal research methodology and the dream of interdisciplinarity. *PER: Potchefstroomse Elektroniese Regsblad*, 2013, Vol. 16 Nr. 3, p. 51-52 [interaktyvus. Žiūrėta 2018-03-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.scielo.org.za/pdf/pej/v16n3/04.pdf>>.

²⁹ KANIŠAUSKAS, S. Transdisciplininis projektas: proveržis į mokslų ir praktikos sintezę. *Problemos*, 2011, t. 80, p. 107-115.

mokslų tarpusavio bendradarbiavimo svarbą, t. y. ne tai, kad mokslas yra kitų mokslų išvestinis kūrinys, o tiesiog mokslas, kuriam aktualu bendrauti su kitais mokslais, mokslas, kuris turi ko „pasiskolinti“ iš kitų mokslų ir ką pats jiems suteikti, ir kurio negalima griežtai atriboti nuo kitų mokslų.

1.3. Teisės tarpdiscipliniškumas ir jo reikšmė teisės mokslui

Nors pati šio darbo pavadinimo formuluotė „tarpdisciplininis teisės pažinimas“ savaime leidžia manyti, jog teisės mokslo tarpdisciplininį pobūdį pripažįstame, visgi, reikėtų išsiaiškinti, kuo pasižymi teisės tarpdiscipliniškumas, kaip pasireiškia jos bendradarbiavimas su kitais mokslais, ir ar išvis teisę galime laikyti tarpdisciplininiu mokslu.

Kalbant apie teisės mokslo tarpdiscipliniškumą svarbu paminėti, kad mokslo tarpdiscipliniškumas siejamas su naujojo mokslo paradigma ir išskirti, ką laikome senojo mokslo paradigma, o ką – naujojo mokslo paradigma.

Senasis mokslas, kitaip dar vadinamas klasikiniu mokslu, apima modernizmo laikotarpį. Senasis mokslas pasižymi vienos, absoliučios tiesos ieškojimu. Mokslas labai vertinamas, tačiau pernelyg atribojamas nuo moralinių, vertybinių aspektų, netgi nuo paties tyrimo objekto. Taip pat senasis mokslas pasižymi griežtu socialinių ir humanitarinių mokslų atskyrimu nuo gamtos mokslų, disciplinų atskyrimu. Mokslai atsiejami ne tik vieni nuo kitų, tačiau ir nuo socialinio, kultūrinio, ekonominio bei kitokio konteksto. Būtent tai parodo, kad senasis teisės mokslas pasižymi griežtu susiskaidymu, uždarumu, tad ir tarpdiscipliniškumas jam nebūdingas.

Tuo tarpu naujasis mokslas – tai postmodernistinio laikotarpio mokslas. Postmodernistinis laikotarpis sunkiai apibrėžiamas, tačiau paprastai juo laikomas XX a. pabaigoje prasidėjęs ir vis dar besitęsiantis laikotarpis. Naujasis mokslas pasižymi atvirumu, integralumu, vienintelės tiesos atmetimu, laisvumu, abejojimu viskuo ir visada, ribų nebuvimu, chaotiškumu. Naujasis mokslas kitaip dar vadinamas postmoderniuoju, postklasikiniu, chaotiniu, sudėtingųjų (kompleksinių) dinaminių sistemų mokslų ir kitaip³⁰. Naujojo mokslo pavadinimai, jų sudėtingumas taip pat atskleidžia tai, koks sudėtingas ir sunkiai apibrėžiamas yra naujasis mokslas, o jį apibūdinant naudojamos sąvokos neretai yra

³⁰ LARSEN-FREEMAN, D. Chaos/Complexity Science and Second Language Acquisition. *Applied Linguistics*, 2011, Vol. 18, Nr. 2, p. 141-165 [interaktyvus. Žiūrėta 2018-03-28]. Prieiga per internetą: <https://www.uibk.ac.at/anglistik/staff/freeman/course-documents/diane_chaos_paper.pdf>.

priešingos nei naudojamos apibūdinant senojo mokslo paradigmą: „naujojo mokslo paradigma ištaiso senosios paradigmos klaidas – absoliutaus objektyvumo, aiškumo, apibrėžtumo, deterministinio priežastingumo, prognozuojamumo, redukcionizmo, mokslo dehumanizavimo. Naujojo mokslo paradigma atsirado su kompleksišku, netiesišku, kintamumu, neapibrėžtumu, neįrodomumu, kuklumo vertinant savo žinojimą, mokslo humanizavimo, chaoso, spontaniškumo pasirodymu moksle ir praktikoje”³¹. Šis paradigmas atspindinčių sąvokų gausus paaiškinimas išryškina ir apibrėžia senojo ir naujojo mokslų paradigmų skirtumus, o tai parodo naujojo mokslo paradigmą besivejančios teisės bendradarbiavimo su kitais mokslais būtinybę.

Apibūdinant naujojo mokslo paradigmą, svarbu paminėti ne tik mokslų integralumą, chaotiškumą, bet ir tai, kad keičiasi ir pati mokslininko, tyrėjo padėtis – jis, kaip tyrimo subjektas neatsiejamas nuo tyrimo, o jo požiūris, įvairios patirtys bei kiti jo mąstymą formuojantys dalykai taip pat daro įtaką tyrimo rezultatui: „naujasis mokslas susiduria su naujais iššūkiais, turint omenyje, kad subjektas tampa svarbus, o tai reiškia, kad mokslininko būseną, jo domėjimasis kitais dalykais, jo intucija, jo kūrybiškumas, domėjimasis menais, tampa svarbiu dalyku, nulemiančiu naujas kokybes, naujus pažinimo klotus moksle. Mokslininkas negali būti atsietas nuo tyrimo, negali būti „šaltos tiesos”, atitrauktos, visiškai objektyvios tiesos, susijusios su sudėtingais procesais”³². Tai reiškia, kad pripažįstama mokslininko požiūrio, asmenybės svarba, o tai suponuoja ir tai, jog mokslininkas turi domėtis įvairiomis sritimis, kad savo plataus akiračio ir visapusiško požiūrio pagalba kuo išsamiau ir teisingiau galėtų ištirti aktualią problemą. Toks naujojo mokslo atvirumo pabrėžimas leidžia suprasti, kad nors šiame darbe nagrinėjame teisės mokslo bendradarbiavimą su kitais mokslais, visgi, negalima nepaminėti, kad svarbus ne tik teisės mokslo ir kitų mokslų tarpusavio ryšys, bet ir atvirumas vertybėms, požiūriams, kitoms susijusioms su tyrimu ir jam įtakos turinčioms aplinkybėms.

Kalbant apie naujojo mokslo paradigmą dažnai minimos sudėtingosios dinaminės (kompleksinės) sistemos. Taip vadinamos sistemos, sudarytos iš daugiau nei dviejų

³¹ SKURVYDAS, A. ir VALANČIENĖ, D. Naujojo mokslo - sudėtingųjų dinaminių sistemų - tyrimo paradigma: nuo biologijos iki teisės. *Ugdymas kūno kultūra sportas. Socialiniai mokslai*, Nr. 4 (75), 2009, p. 70-78.

³² VALANČIENĖ, D. *Teisės mokslas senojo ir naujojo mokslo paradigmos akivaizdoje*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015, p. 96-97.

tarpusavyje dinamiškais ryšiais susijusių sunkiai suprantamų elementų³³. Naujasis mokslas neretai yra vadinamas sudėtingųjų dinaminių kompleksinių sistemų sistema, chaoso mokslu, kuriame pasireiškia vienos tiesios nebuvimas, indeterminizmas, integralumas, spontaniškumas, multifunktionalumas, chaotiškumas, atvirumas bei kiti su mokslo neapibrėžiamumu susiję požymiai. Tai taip pat rodo ne tik tai, koks sudėtingas ir atviras yra naujasis mokslas, bet taip pat ir dar kartą pabrėžia, kad šiandieninis teisės mokslas turi reaguoti ir į kitų mokslų pokyčius, sąveikas, kadangi teisės mokslas, kaip sudėtingosios dinaminės (kompleksinės) visų mokslų sistemos dalis priklauso nuo viso mokslo pokyčių ir jame vykstančių reiškinų bei atradimų. Mokslas tampa integralus, pliuralistinis, holistinis, jame viskas tarpusavyje yra susiję, kadangi pats mokslas yra sudėtingasis (kompleksinis) reiškinys. Mokslas negali būti atskirtas nuo kitų, o kaip tik, turi būti tuo pačiu ir neskaidomas savo viduje, holistinis, ir bendradarbiauti su kitais mokslais, taip plėsdamas pažinimo galimybes tiek savo viduje, tiek kartu su kitais mokslais³⁴. „Šiandien ribos, nubrėžtos tarp atskirų disciplinų, dažnai susieina ar net susikerta: ir teoriniai, ir praktiniai metodologiniai disciplinų elementai skverbiasi iš vienos į kitą”³⁵. Taigi, kalbant apie teisės mokslo tarpdiscipliniškumą svarbu ir tai, kad teisė turi judėti į priekį kartu su kitais mokslais, reaguoti į naujoves visose srityse, o tam reikalingas mokslų atvirumas, integralumas, tarpusavio bendradarbiavimas, bei bendras ir sistemingas reagavimas į pokyčius.

Šiuo metu tiek teisės moksle, tiek kituose moksluose vis dar vyksta senojo ir naujojo mokslo kova, kol kas dar nebūtų teisinga teigti, kad senasis mokslas jau praeitis, o visas dabartinis mokslas atitinka naujojo mokslo paradigmą: „šių dienų pasaulyje vyksta mokslo paradigmos kaita. Dabar naujasis mokslas „verčia” senąjį. Kovoja, nors tai dažnai sunkiai įžiūrima, senasis – deterministinis ir mechanistinis mąstymas, pagrįstas visiško aiškumo, apibrėžtumo ir objektyvumo siekiu – su naujuoju mokslu (kuris suprantamas kaip sudėtingųjų (kompleksinių) dinaminių sistemų mokslas)”³⁶. Galima teigti, kad teisės mokslas

³³ SKURVYDAS, A. ir VALANČIENĖ, D. Naujojo mokslo - sudėtingųjų dinaminių sistemų - tyrimo paradigma: nuo biologijos iki teisės. *Ugdymas kūno kultūra sportas. Socialiniai mokslai*, Nr. 4 (75), 2009, p. 70-78.

³⁴ GREBER, L.; FRANKIC, A.; MULLER, J. National Estuarine Research Reserves (NERRs) as common grounds: towards a holistic science approach to research, education, and outreach with religious communities to enhance climate and environmental literacy at Waquoit Bay, Cape Cod, Massachusetts, USA. *Journal of Integrative Environmental Sciences*, 2011, Vol. 8, Nr. 2, p. 81-101 [interaktyvus. Žiūrėta 2018-03-28]. Prieiga per internetą: <<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1943815X.2011.562515?scroll=top&needAccess=true>>.

³⁵ BEINORAVIČIUS, D. Tarpdisciplininiai teisės pažinimo aspektai. *LOGOS*, 2011, Nr. 68, p. 52-53.

³⁶ VALANČIENĖ, D. Naujojo – sudėtingųjų dinaminių sistemų – mokslo įtaka teisės mokslui. *Teisė*, 2011, Nr. 78, p. 197-208.

šiuo metu išgyvena pereinamąjį laikotarpį, vis labiau atsiveria pokyčiams bei pamažu tampa vis atviresnis ir integralesnis. Teisės mokslas vis labiau atsiveria pokyčiams, tampa vis integralesnis tiek su kitais mokslais, tiek su religija, vertybėmis, menais, tapdama vis labiau holistiniu mokslu³⁷. Teisės mokslas, kaip ir kiti mokslai, vis labiau įsileidžia kitus mokslus, kitas žinių sistemas, tampa atviresnis pokyčiams ir pasauliui, o senojo mokslo paradigma pamažu užleidžia vietą naujojo mokslo paradigmai.

Kalbant apie tarpdiscipliniškumą kaip naujojo teisės mokslo požymį, svarbu paminėti ir naująsias – postmoderniąsias teisės teorijas. Tai teisės ir ekonomikos judėjimas, kurio esmė siejama su naudingumo, efektyvumo siekimu, taip pabrėžiant teisės ir ekonomikos tarpusavio ryšį ir sąveikavimo svarbą. Dar viena postmodernioji teisės teorija – feministinė jurisprudencija, siejama su politinių ir moralinių moters laisvių analize. Taip pat reikėtų paminėti kritines teisės studijas, teigiančias, kad teisė – tai socialinės įtakos priemonė, ir taip pabrėžiančias teisės ir sociologijos tarpusavio ryšį. Dar išskiriamas teisės ir literatūros judėjimas, siejamas su amžinųjų literatūroje aprašomų ir ieškomų žmogiškųjų problemų paieškomis, teisės ir literatūros ryšiu³⁸. Yra ir daugiau naujųjų teisės judėjimų, pavyzdžiui, teisės ir visuomenės, teisės ir žaidimų teorijos, teisės ir psichologijos, teisės ir antropologijos, teisės ir kultūros judėjimai³⁹. Šių judėjimų išsivystymu ir įvairovės buvimu parodomas ne tik teisės bendradarbiavimas su paminėtais mokslais, bet ir tai, kad teisė yra visapusiškas, įvairias problemas ir vertybes tiriantis mokslas, apimantis vis platesnes sritis ir reaguojantis į įvairius visuomenei aktualius pokyčius.

Svarbu paminėti ir tai, kad analizuojant teisės mokslo bendradarbiavimą su kitais mokslais neturima galvoje mokslų tarpusavio bendradarbiavimo vien tik kaip teisės mokslo naujovės. Nors akcentuojama, kad tarpdiscipliniškumas siejamas su naujojo mokslo paradigma, visgi, atsižvelgiama ir atgal, pavyzdžiui, į laikus prieš įsivyraviant teisiniam pozityvizmui, į prigimtinę teisės mokyklą. Negalima teigti, kad seniau teisės mokslas buvo visiškai atsiribojęs nuo kitų mokslų, ir tik dabar jiems atsivėrinėja. Atvirkščiai, su kai kuriais mokslais teisė yra siejama tradiciškai, o ir jų ryšys pripažįstamas jau nuo seno. Kaip pavyzdžius galima pateikti tokius su teise tradiciškai siejamus mokslus kaip filosofija,

³⁷ BROOKS, S. L.; MADDEN, R. G. Relationship-centered lawyering: social science theory for transforming legal practice. *Revista Juridica Universidad de Puerto Rico*, 2009, Vol. 78, Issue 1, p. 23- 42.

³⁸ VALANČIENĖ, D. Teisės paradigmų pažinimo kelias. *Teisė*, 2012, Nr. 82, p. 159-179.

³⁹ SULLIVAN, K. M. Foreword: interdisciplinarity. *Michigan Law Review*, 2002, Vol. 100, No. 6, p. 1217-1226.

sociologija, istorija, kurių ryšys su teisės mokslu plačiau analizuojamas antroje šio darbo dalyje.

Svarbu aptarti ir tai, kodėl teisei svarbus bendradarbiavimas su kitais mokslais bei kodėl šio mokslo negalima visiškai atskirti nuo kitų. Teisė nėra ir negali būti atskiras, nuo kitų mokslų atribotas mokslas, kadangi pati teisė nėra vien uždara sritis. Teisė formuojasi atsižvelgiant į visuomenės poreikius ir pokyčius, kitus reiškinius, kuriuos tiria ne vien tik teisė, bet ir kiti mokslai, galima teigti ir tai, kad didžioji dalis objektų, reiškinių, problemų, kuriuos tiria teisė, yra ir kitų mokslų tiriami objektai, reiškiniai bei problemos. „Teisės mokslas negali izoliuotis nuo kitų mokslų, atvirkščiai, jis privalo remtis kitais mokslais – filosofija, filologija, logika, psichologija, sociologija ir t. t.”⁴⁰. Teisė nėra viena ir atskirta lyg negyvenamoje saloje, teisė negali tokia būti⁴¹. Teisė turi veikti kartu su kitais mokslais, reaguoti į jų pokyčius, bei kartu su jais judėti į priekį. Pabrėžiama, kad teisė turi bendradarbiauti su kitais mokslais, kadangi tik tada tyrimas bus pakankamai išsamus ir visapusiškas: „geras teisės tyrimas visada turi būti siejamas su istorinėmis aplinkybėmis, filosofijos žiniomis, susijusių problemų palyginimais bei socialinėmis bei politinėmis kiekvienos atskiros tiriamos problemos aplinkybėmis”⁴². Tai reiškia, kad vien teisės žinių dažniausiai neužtenka, pati teisė nėra visiškai atskirtas mokslas, tad visapusiškam atitinkamų problemų išanalizavimui ir išsprendimui reikalingas teisės mokslo bendradarbiavimas su kitais mokslais.

Žymus XX a. lenkų kilmės švedų teisėtyrininkas profesorius Aleksander Peczenik taip pat pabrėžia teisės tarpdiscipliniškumą: „jurisprudencija, teisės teorija yra keista disciplina, kurioje susikerta tradicinis teisinis tyrimas, kažkiek sociologijos ir beveik visos filosofijos sritys – ontologija, epistemologija, moralės filosofija, mokslo filosofija, logika bei kalbos filosofija. Teisės teoretikas privalo žinoti jas visas. Kadangi niekas negali turėti gilių žinių tokia apimtimi, tyrimas jurisprudencijos srityje yra beveik „*mission impossible* (aut. past. – misija neįmanoma)”. Mokslininkas privalo išrinkti skirtingų disciplinų fragmentus ir juos sujungti taip, kad jie tarnautų naujiems tikslams. Tai yra tikrai rizikingas projektas, kuriame

⁴⁰ KOŽENIAUSKIENĖ, R. *Juridinė retorika*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 27.

⁴¹ VIBHUTE, K., AYNALÉM, F. *Legal research methods*, 2009 [interaktyvus. Žiūrėta 2018-03-16]. Prieiga per internetą: <<https://chilot.files.wordpress.com/2011/06/legal-research-methods.pdf>>.

⁴² KROEZE, I. J. Legal research methodology and the dream of interdisciplinarity. *PER: Potchefstroomse Elektroniese Regsblad*, 2013, Vol. 16 Nr. 3, p. 49 [interaktyvus. Žiūrėta 2018-03-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.scielo.org.za/pdf/pej/v16n3/04.pdf>>.

nėra daug ką laimėti”⁴³. Taip pat išskiriami pagrindiniai Aleksander Peczenik su teisės mokslo ir kitų mokslų tarpusavio bendradarbiavimu susiję teiginiai: „1) jurisprudencijos prigimtis yra ypač tarpdiscipliniška; 2) visapusiškesniems jurisprudenciniams tyrimams būtina žinoti visas susijusias disciplinas; 3) mokslininko potencialas yra ribotas, todėl visapusiškas, skirtingas disciplinas sintetinis tyrimas yra rizikingas ir beveik neįmanomas”⁴⁴. Šiuos teiginius pakankamai aiškiai komentuoja Vitalij Levičev straipsnyje „holistinis požiūris į teisę”: „visų pirma, taip, teisės mokslo tarpdiscipliniškumas yra neišvengiamas, nes pati teisinė tikrovė yra daugialypė. Antra, visų susijusių disciplinų žinojimas labai svarbus, tačiau jurisprudencijos srityje besidarbuojantiems tyrėjams nėra būtina turėti „gilių žinių” vienoda apimtimi, kur kas svarbiau ne viską nuodugniai žinoti (kas tikrai yra neįmanoma), bet apie visas reikšmingesnes sritis turėti bent minimalų supratimą ir siekti aiškiau matyti visuminio teisinės tikrovės ir jos tyrimo paveiklo kontūrus. Trečia, bet koks išsamesnis tarpdisciplininis tyrimas yra neįmanomas tol, kol jį vykdo viena(-as) mokslininkė(-as), todėl visapusiškesniems tyrimams reikia skirtingų sričių specialistų komandinio darbo, šitaip sumažinant paskirų tyrėjų potencialo ribotumą”⁴⁵. Visa tai parodo, kad teisė turi „įsileisti” kitus mokslus, bendradarbiauti su jais, kadangi jos vienos žinių dažniausiai būna per mažai. Žinoma, visa tai nereiškia, kad reikia turėti kelis skirtingų sričių išsilavinimus, o vien teisės žinios yra nepakankamos, ar kad pats teisės mokslas savaime nėra išsamus ir pakankamas tyrimams. Tiesiog pabrėžiama, kaip svarbu bendradarbiauti su kitais mokslais, priimti jų žinias, metodus, patirtis, ir taip kuo teisingiau, išsamiau ir visapusiškiau iširti tiriamą reiškinį.

Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad teisės mokslas ne tik gauna naudos iš kitų mokslų, bet ir pats jiems yra naudingas. Teisės profesorius John Braithwaite teigia, kad geriausiuose teisės mokslininkų tyrimuose, jų rezultatuose ir darbuose atrandama puikių antropologijai, istorijai, politikai, filosofijai bei kitiems mokslams naudingų įžvalgų⁴⁶. Svarbu nepamiršti, kad mokslų tarpusavio bendradarbiavimo svarba yra abipusė, nėra taip, kad vienas mokslas tik kažką suteikia kitam, o kitas – tik ima. Tarpdiscipliniškumo vienas iš esminių dalykų ir

⁴³ PECZENIK, A. Second Thoughts on Coherence and Juristic Knowledge, On Coherence Theory of Law. In *Proceedings of a symposium in Lund 1997*. Lund: Juristförlaget, 1998, p. 51. Cituota pagal: MACKUVIENĖ, E. *Teisinio argumentavimo korektiškumo prielaidos*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 3.

⁴⁴ LEVIČEV, V. Holistinis požiūris į teisės tyrimus. *Teisė*, 2015, Nr. 95, p. 117.

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ BRAITHWAITE, J. In praise of tents: regulatory studies and transformative social science, *Annual Review Law Social Science*, 2014, Vol. 10, p. 7-11.

yra tai, kad tiriama tai, kas svarbu visiems tyrime dalyvaujantiems mokslams, kiekvienas iš kitų ir kažką „pasiima”, ir suteikia kokios nors savo srities mokslo naudos kitiems.

Žinoma, kad ir kaip pabrėžtume mokslų tarpdiscipliniškumo ir tarpusavio bendradarbiavimo svarbą, negalima paneigti, kad ribos tarp mokslų yra reikalingos. Mokslai yra persipynę tarpusavyje, tačiau, kad ir kokios neryškios ribos kartais tarp jų bebūtų, jos yra svarbios. Mokslai turi turėti sistemą, turi būti suskirstymai į tam tikras sritis, disciplinas, kad nebūtų visiško chaoso tarp mokslų. Pavyzdžiui, mokyti visada patogiau tada, kai informacija būna sugrupuota, nuosekli, suskirstyta, o ir pasirinkti, ką norėtume mokyti galima tik tada, kai tarp mokslų yra tam tikros ribos. Todėl svarbu paminėti, jog kad ir koks svarbus bebūtų mokslų tarpusavio integralumas, mokslai turi išlaikyti tam tikras ribas, kad tarpdiscipliniškumas neperaugtų į chaosą mokslinėje sistemoje, ir tiek teisė, tiek kiti mokslai išlaikytų savo savitumą ir atskiro mokslo vardą.

Svarbu paminėti, kad teisės tarpdiscipliniškumas pripažįstamas ne visur ir ne visada. Teisinio pozityvizmo atstovas, tiksliau, jo atšakos normatyvizmo atstovas, vienas garsiausių XX a. Teisėtyrininkų, austrų teisininkas, teisės filosofas, teisės teoretikas Hans Kelsen savo garsiajame veikalė „Grynoji teisės teorija” teigia, kad teisė yra tokia, kokia ji yra savaime, *per se*, o ne tokia, kokia ji yra ryšiu su kitais reiškiniiais. Teisės mokslas turėtų tirti teisę tokia, kokia ji yra, o ne tokia, kokia ji turi būti. Žymusis teisinio pozityvizmo atstovas taip pat teigė, kad teisės mokslas turi būti atskirtas nuo vertybių, dar daugiau – neturi būti leidžiama į teisę kištis kitiems mokslams. Teisės mokslas turi būti grynas, teisė turi būti suprantama tokia, kokia ji yra. Teisės mokslas nuo kitų skiriasi ir tuo, kad jai svarbus ne priešastingumas, kaip, pavyzdžiui, gamtos moksluose, o užtenka to, kad tokia taisyklė yra, ir jos laikytis privalu. Pabrėžiamas teisės normatyvumas – teisė yra tik tai, kas parašyta normose. Hans Kelsen netgi nurodė, kad jo grynosios teorijos tikslas – išlaisvinti teisės mokslą nuo visų svetimų elementų, tuo pačiu, žinoma, ir nuo kitų mokslų⁴⁷. Šis teisės mokslininkas griežtai kritikavo tarpdiscipliniškumą: „jurisprudencija visiškai nekritišku būdu (be jokio kritiško vertinimo) susimaišė su psichologija ir sociologija, su etika ir politine teorija”⁴⁸. Minėtas pozityvistas teisės teorijos išgryninimą suprato kaip jos atribojimą nuo jai nebūdingų elementų (psichologijos, sociologijos, etikos, politikos teorijos, moralės normų ir kitų), tam atrandant tikrą, universalų teisės turinį.

⁴⁷ KELSEN, H. *Grynoji teisės teorija*. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 43-44.

⁴⁸ *Ibid.*

Tačiau, nors teisiniame pozityvizme teisės tarpdiscipliniškumas būtų buvęs pasmerktas, šiuo metu teisė sugrįžta ir prie itin stipraus teisės ryšio su morale, vertybėmis vertinimu, ir prie šiam darbui aktualaus teisės bendradarbiavimo su kitais mokslais vertinimo. Teisinio pozityvizmo tikslas buvo išvalyti teisę nuo kitų mokslų, vertybių, „padaryti teisę mechanišką“, panašią į gamtos mokslus – turinčią tik po vieną teisingą atsakymą. Tačiau šiuolaikinis mokslas ir vėl sugrįžta prie vertybių svarbos pripažinimo, išsamių ir įvairiapusių tyrimų vertinimo, pripažinimo, kad vienos tiesos dažniausiai nebūna, o ir ieškant atsakymų neretai klystama. Taigi, nors yra ir priešingų teorijų, šiuolaikiniame teisės moksle tarpdiscipliniškumas vis dažniau pasitelkiamas ir yra vis labiau vertinamas, o teisės mechaniškumas vis labiau kritikuojamas ir nuo jo vis labiau tolstama. Žinoma, tai nereiškia, kad teisės mokslas turi prarasti savitumą ir susilieti su kitais mokslais, o tiesiog parodo, kad teisės bendradarbiavimas su kitais mokslais yra būtinas ir neišvengiamas tiek, kiek teisė ir kiti mokslai bendradarbiaudami gali kartu pasiekti ir kuo išsamiau ištirti teisės mokslui aktualias problemas, kurių tyrimuose pravartūs kiti mokslai, ir tiek, kiek sprendžiant kitiems mokslams aktualias problemas jiems gali padėti teisės mokslas.

2. TEISĖS MOKSLO RYŠYS SU KITAIŠ MOKSLAIS

Kaip jau išanalizuota pirmojoje šio darbo dalyje, teisės mokslo bendradarbiavimas su kitais mokslais yra reikalingas ir netgi būtinas. Kad bendradarbiavimo poreikis ir svarba būtų labiau apibrėžti ir tarpdisciplininį bendradarbiavimą būtų galima suprasti tiksliau ir išsamiau, pravartu panagrinėti teisės mokslo bendradarbiavimą su pasirinktais konkrečiais mokslais, taip išanalizuojant bendradarbiavimo galimybes bei svarbą.

Siekiant nuosekliai aptarti teisės mokslo ryšį su kitais skirtingais mokslais, svarbu visų pirma išsiaiškinti, į kokias sritis mokslai apskritai yra skirstomi. Tokie terminai kaip socialiniai, humanitariniai, gamtos mokslai yra visuotinai paplitę ir laisvai naudojami, laikomi savaime suprantamais, retai kur gilinamasi, koks gi yra tikrasis disciplinų suskirstymas. Svarbu išsiaiškinti, koks gi yra oficialusis mokslų skirstymas pagal kryptis, kad vėliau būtų galima išanalizuoti ir atskleisti teisės ryšį su kuo įvairesnių sričių mokslais.

Į kokias kryptis skirstomi mokslai yra nustatyta Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2012 m. spalio 16 d. įsakymu Dėl mokslo krypčių patvirtinimo Nr. V-1457. Įsakyme išskiriamos šios mokslų kryptys: humanitariniai mokslai (filosofija, teologija, menotyra, filologija, istorija, etnologija), socialiniai mokslai (teisė, politikos mokslai, vadyba, ekonomika, sociologija, psichologija, edukologija, komunikacija ir informacija), fiziniai mokslai (matematika, fizika, chemija, biochemija, geologija, fizinė geografija, paleontologija, astronomija, informatika), žemės ūkio mokslai (agronomija, veterinarija, zootechnika, miškotyra), biomedicinos mokslai (biologija, biofizika, ekologija ir aplinkotyra, botanika, zoologija, medicina, odontologija, farmacija, visuomenės sveikata, slauga) bei technologijos mokslai (elektros ir elektronikos inžinerija, statybos inžinerija, transporto inžinerija, aplinkos inžinerija, chemijos inžinerija, energetika ir termoinžinerija, informatikos inžinerija, medžiagų inžinerija, mechanikos inžinerija, matavimų inžinerija)⁴⁹. Ši klasifikacija parodo, kad mokslai yra gan aiškiai suskirstyti pagal sritis, ir, kaip jau minėta, nors mokslai tarpusavyje nuolat sąveikauja ir yra gan stipriai persipynę, mokslo sistema nėra chaotiška ir disciplinos yra tvarkingai suskirstytos pagal sritis.

Kyla klausimas, kokiais gi kriterijais remiantis atrenkame, kurie mokslai yra susiję su teise, o kurie – ne. Tikslaus atsakymo į šį klausimą nėra, kaip ir nėra apibrėžtų kriterijų, pagal kuriuos būtų galima spręsti, mokslas aktualus teisei ar ne. Mokslo sričių yra gausu, ir

⁴⁹ Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2012 m. spalio 16 d. įsakymas Dėl mokslo krypčių patvirtinimo Nr. V-1457. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 123-6225.

akivaizdu, kad ne visi mokslai pasižymi itin artimu ryšiu su teise. Tačiau tikriausiai kiekviename moksle galima atrasti nors mažą dalelę žinių, kurios būtų daugiau ar mažiau naudingos teisei. Nebūtinai visam teisės mokslui bendrai, bet, pavyzdžiui, ieškant atsakymų, kaip geriausia būtų išspręsti iškilusią konkrečią teisinę problemą. Akivaizdu yra ir tai, kad kai kurių mokslų ryšys su teise yra itin stiprus, juos sieja pamatiniai mokslų pagrindai, pavyzdžiui, objektai, ir teisė nuo jų negali būti atsiejama.

Kad teisės mokslo tarpdiscipliniškumas būtų atskleistas kuo įvairiapusiškiau, svarbu paanalizuoti teisės mokslo ryšį su skirtingų sričių mokslais. Nors minėtoje klasifikacijoje mokslai į kryptis skirstomi plačiau, visgi, kad būtų aiškiau ir paprasčiau, teisės mokslo ryšys analizuojamas skirstant mokslus pagal tradicinį, visuotinai priimtą ir geriausiai suprantamą skirstymą – socialinius, humanitarinius bei gamtos mokslus. Šios trys kryptys yra gan aiškios ir skirtumai tarp jų pakankamai akivaizdūs, todėl, siekiant parodyti teisės ryšį su kuo įvairesniais mokslais, pasirinkti penki mokslai kaip šių krypčių atstovai. Ryšio atskleidimui pasirinkta po du socialinius ir humanitarinius mokslus, ir taip pat kaip vienas gamtos mokslų atstovas – neuromokslai, kadangi neuromokslai ir taip yra itin tarpdisciplininis mokslas, savyje talpinantis daug skirtingų daugiausiai gamtos mokslų, daugiausiai gamtos, žinių.

Toliau aprašomas teisės mokslo ryšys su pasirinktais skirtingų sričių (humanitarinių, socialinių bei gamtos mokslų) mokslais. Skirtingi mokslai pasirinkti siekiant parodyti, kad teisės mokslas turi bendradarbiauti su įvairių sričių mokslais. Svarbu suprasti, kad aprašomi mokslai pasirinkti kaip pavyzdžiai, reprezentuojantys teisės ir atitinkamo mokslo ryšį, todėl nereikėtų suprasti, kad teisei aktualūs tik šie penki mokslai.

Kad būtų įvairiapusiškiau parodomas teisės mokslo ryšys su įvairiais mokslais, pasirinkti tiek tradiciškai su teise siejami mokslai – istorija, filosofija, sociologija. Šių mokslų bendradarbiavimas su teise yra senas reiškinys, ir nors šie mokslai buvo atsieti nuo teisės teisinio pozityvizmo, šiuolaikinio mokslo kontekste šių mokslų ryšys ir bendradarbiavimas ir vėl yra vertinamas, sugrįžtama prie minėtų mokslų tarpusavio bendradarbiavimo svarbos pripažinimo, tiek mokslai, kurių bendradarbiavimas su teise yra dar gan naujas, tačiau sparčiai besivystantis ir vis dažniau akcentuojamas reiškinys – tai ekonomikos mokslai bei teisės mokslininkams dar visai nauji, tačiau vis labiau atrandami ir pripažįstami neuromokslai.

Svarbu apibrėžti, kad aprašomi tik bendriausi mokslus siejantys dalykai, pagrindiniai ypatumai, dėl kurių teisės ir atitinkamo mokslo bendradarbiavimas yra reikalingas, pagrindinės bendradarbiavimo sritys, bei tai, kas labiausiai sieja teisės mokslą ir atitinkamą

nagrinėjamą pasirinktą mokslą. Tema yra gan plati, o ir patys mokslai yra neapbrėpti, todėl analizuojami tik svarbiausi tarpdiscipliniškumą rodantys požymiai, ir reikėtų nepamiršti, kad bendrumų yra kur kas daugiau, tiesiog visų jų išanalizuoti būtų neįmanoma.

2.1. Teisės mokslo ryšys istorija

Kaip jau minėta, istorija yra vienas iš tų mokslų, kurių siejimas su teise yra tradicinis, o ir šių mokslų tarpusavio ryšys yra plačiai pripažįstamas ir nesunkiai suprantamas. Vis dėlto, svarbu paanalizuoti, kuo gi konkrečiai istorijos mokslo išmanymas gali padėti teisės mokslininkams, ką bendro turi šie mokslai bei ką naudingo bendradarbiaudami šių mokslų atstovai gali vieni kitiems suteikti.

Istorija – tai mokslas, tiriantis tautų, valstybių, organizacijų, žmonijos praeitį⁵⁰. Tai mokslas, kurio pagrindinis tikslas – pažinti praeitį, nagrinėti, interpretuoti ir paaiškinti praeities įvykius, suprasti, kaip formavosi visuomenė ir kas ją atvedė iki to, kokia ji yra dabar.

Istorija tiria praeitį, aiškinasi, kas, kaip ir kodėl įvyko, o teisė, tirdama tiek praeitį, tiek dabartį, tiek galimą ateitį taip pat tiria įvairių įvykių priežastis, padarinius. Be viso to teisės mokslas dar ir ieško, koks reguliavimas kokioje srityje būtų geriausias ir tinkamiausias, o būtent praeities žinojimas ir padeda tai nustatyti. Galima teigti, kad istorija padeda pažinti praeitį, suprasti padarytas klaidas ir taip leidžia iš jų pasimokyti. Tai yra aktualu teisei, kadangi teisė turi ieškoti būdų kaip užtikrinti, kad klaidos nebesikartotų, įvertinti, kurie sprendimai, koks reguliavimas atnešė gėrio ir naudos, o koks – tik sukėlė konfliktus, sumaištį ar kitokias neigiamas pasekmes. Tai pažymėjo ir žymus XX a. Amerikiečių teisės mokslininkas Harold J. Berman savo kūrinyje „Teisė ir revoliucija“: „nesupratus praeities neįmanoma nei grįžti mūsų nueitu keliu, nei surasti gairių ateičiai“⁵¹. Visa tai parodo, kad istorija leidžia pažinti, suprasti ir paaiškinti praeities įvykius, o teisės mokslas, remdamasis istorijos mokslu sprendžia, koks turėtų būti teisinis reguliavimas, kad klaidos nesikartotų ir būtų pasimokyta iš istorinių įvykių.

Kalbant apie teisės ir istorijos mokslo ryšį, svarbu prisiminti istorinę teisės mokyklą, kurios pradininkas, pagrindinis atstovas ir pagrindėjas – vokiečių teisėtyrininkas, teisės

⁵⁰ *Lietuvių kalbos žodynas* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-03-02]. Prieiga per internetą: <<http://www.lkz.lt/Visas.asp?zodis=istorija&lns=-1&les=-1>>.

⁵¹ BERMAN, H. *Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 12.

filosofas Friedrich Carl von Savigny. Pasak istorinės teisės mokyklos atstovų, teisė yra socialinės evoliucijos rezultatas. Teisė nėra sukuriama, teisė yra tai, kas atrandama, tiriant visuomenę, jos istorinę praeitį. Teisei svarbi praeitis, precedentai, papročiai, tradicijos, atmintis. Teisė – tai tautos sąmonėje gyvi įsitikinimai, susiformavę natūraliai, atsižvelgiant į tautos istoriją, vykusius įvykius⁵². Teisė kodifikuota, tačiau taip yra todėl, kad būtų užtikrinamas jos visuotinis privalomumas, kadangi viena iš pagrindinių teisės funkcijų – užtikrinti teisingumą, o tai padaryti dažniausiai reikalingos tvirtos, imperatyvios elgesio taisyklės, kad jų laikymasis būtų užtikrinamas ir neįsivyratų chaosas.

Stiprų istorijos ir teisės mokslų ryšį rodo ir tai, kad vienas iš pagrindinių teisės mokslo, teisės aiškinimo metodų – istorinis metodas. Teisėje neretai svarbu išaiškinti, pavyzdžiui teisės akto priėmimui ir kaitai įtakos turėjusias istorines aplinkybes, ir taip ne tik teisingiau suprasti teisės akto prasmę, bet ir patyrinėti, kaip pasireiškė teisės akto veikimas, kaip pavyko pasiekti iškeltus tikslus, ir, atsižvelgiant į praeities reguliavimą bei klaidas, daryti išvadas ir spręsti, koks teisinis reguliavimas turėtų būti dabar.

Teisės ir istorijos mokslų ryšį parodo ir tai, kad yra ir atskira teisės istorijos disciplina, įvardijama ir kaip istorijos mokslo šaka, ir kaip teisės mokslo šaka. Teisės istorija dėstoma universitetuose kone visose teisės studijų programose, ir yra teisės mokslininkų itin nagrinėjama sritis. Teisės istorija yra tarpdisciplininė mokslo sritis, tirianti teisės, teisės sistemos kilmę, formavimąsi, pokyčius, įvairių istorinių įvykių poveikį tiek tuometinei teisei, tiek tam, kaip teisė susiformavo tokia, kokia yra dabar⁵³.

Taigi, esminis dalykas teisės ir istorijos mokslų bendradarbiavime yra tas, kad istorija padeda pažinti praeitį, o tai leidžia teisei pasimokyti iš praeities klaidų ir įvykių, taip įvertinant, koks kokios srities reguliavimas būtų tinkamiausias ir padedant numatyti, kokias pasekmes kokie sprendimai gali sukelti. Svarbu ir tai, kad ir pati istorija, jos įvykiai, patirtys, papročiai formuoja teisę, o teisė savo privalomumu padeda užtikrinti tvarką ir visuotinai priimtų ir įsitvirtinusių nuostatų laikymąsi.

⁵² RUCKET, J. Friedrich Carl von Savigny, the Legal Method, and the Modernity of Law, *Juridica International*, 2006, XI, p. 55-67.

⁵³ BERMAN, H. *Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 12.

2.2. Teisės mokslo ryšys su filosofija

Tradiciškai plačiausiai filosofija yra skirstoma į aštuonias šakas – pažinimo teoriją, metafiziką, moralės (etikos) filosofiją, politinę filosofiją, logiką, kalbos filosofiją, religijos filosofiją ir estetiką. Žinoma, teisei aktualiausios yra moralės filosofija, ieškanti atsakymų į tokius klausimus kaip, pavyzdžiui, kas yra gėris, kas yra teisinga, o kas – ne, koks elgesys yra idealus, bei politinė filosofija, ieškanti atsakymų į klausimus, susijusius su teisingumu, valstybės valdymu, pačia valstybe, socialinėmis ir politinėmis santvarkomis, visuomeninių gėrių užtikrinimo būdų paieškomis, nuosavybe, žmonių teisėmis ir laisvėmis. Nors išskiriamos šios dvi labiausiai su teise susijusios filosofijos šakos, negalima paneigti, kad teisei pasitarnauti gali visa bendroji filosofija, t. y. pats filosofijos mokslas plačiąja prasme, jo metodai, mąstymo būdai. Svarbu ir tai, kad filosofija nebūtinai teisei gali pasitarnauti konkrečiais klausimais, bet ir tiesiog parodyti, kad mąstymas gali būti itin atviras, platus. Neretai teisės moksle pravartu tiesiog „pasiskolinti“ filosofinį mąstymą, ir tokiu būdu filosofijos pagalba pažvelgti į tiriamą reiškinį plačiau ir išsamiau.

Filosofija yra klausimų kėlimo, atsakymų ieškojimo, ir tiesiog mąstymo mokslas: „filosofija yra kritinė mąstymo analizė“⁵⁴, „filosofija yra bandymas argumentuotai atsakyti į iš esmės ginčytinus konceptinius klausimus“⁵⁵. Filosofijos moksle nuolat keliami klausimai ir mąstant nuolat ieškoma atsakymų į juos, o klausimų kėlimas, atsakymų į juos ieškojimas bei nuolatinis mąstymas yra neatsiejami nuo teisės mokslo. Tiek teisėje, tiek istorijoje neretai iškyla bendri klausimai, sprendžiamos tos pačios problemos, tik teisė prie viso to dar ieško būdų, kaip via tai sureguliuoti, o filosofija labiau tiesiog aiškinasi problemas, jų ištakas, bando paaiškinti įvairius problemą sudarančius dalykus.

Filosofijos mokslo pagalbos kitiems mokslams svarbą ir galimybes pabrėžia filosofas, politologas Evaldas Nekrašas: „kuo filosofija gali būti naudinga specialiesiems mokslams? Visų pirma kaip mokslo savimonė, kaip mokslinio pažinimo prielaidų, priemonių, būdų ir rezultatų refleksija, apmąstymas. Mokslininkai visada remiasi vienokiu ar kitokiu požiūriu į erdvę, laiką, pasaulinio reiškinų tvarką, tyrinėtojo santykį su tiriamuoju objektu (daiktu ar reiškiniu). Tas prielaidas tyrinėtojas paprastai priima nekritiškai, jų net nefiksuoja, o filosofas – kartais tas pats žmogus, bet keliantis visiškai kitokius, pamatinius klausimus – jas išryškina ir kritiškai analizuoja. Mokslininkas ieško tiriamojo reiškinio priežasčių, o filosofas klausia,

⁵⁴ NEKRAŠAS, E. *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 21.

⁵⁵ BECKER, L. C. A definition of philosophy. *Metaphilosophy*, 1978, Vol. 8, Nr. 2-3, p. 249.

kas yra priežastis”⁵⁶. Šiuo pasisakymu parodoma, kad filosofijos mokslas padeda teisės mokslui pažvelgti į problemą kuo giliau, kitu kampu, padeda mąstyti, skatina kelti kuo daugiau klausimų, atkreipti dėmesį net ir į mažiausias detales, ir taip kuo giliau išanalizuoti problemą ir pasiekti kuo teisingesnes, tikslesnes ir išsamesnes išvadas.

Teisės mokslo ir filosofijos mokslo ryšį galima glaudžiai sieti su prigimtinės teisės teorija, pabrėžusia ypatingai stiprias teisės ir vertybių sąsajas, kas reiškia ir teisės ir filosofijos sąsajas, kadangi būtent filosofiją galima laikyti mokslu, tiriančiu vertybes. “Prigimtinė teisė – tai teisingo proto balsas, nurodantis, kad vienas ar kitas veiksmas dėl to, kad jis atitinka protingą prigimtį arba neatitinka jos, yra moraliai niekingas arba moraliai būtinas”⁵⁷. Pasak prigimtinės teisės teorijos atstovų, teisė privalo atitikti gerą moralę, vertybes, siekiama idealiosios teisės, idealiosios tvarkos, o būtent filosofija ir yra tas mokslas, kuris visada siekė ir vis dar tebesiekia atrasti idealumą, pasiekti idealią tvarką, net jei tai ir neįmanoma, tai bent jau bando prie jos priartėti.

Nors paminėta prigimtinė teisės teorija, svarbu nepamiršti, kad teisės mokslui moralė, teisingumas, vertybės, idealios tvarkos siekimas aktualus visada. „Moralės plėtojimosi gairės turėtų būti pamokantis orientyras teisei”⁵⁸. „Neįmanoma teisės mokslo konstruoti remiantis vien tik logikos ar empiriniais argumentais, nes teisė apima ir vertybinio pobūdžio sprendimus”⁵⁹. „Moralė, kaip ir teisė, veikia ta pačia kryptimi: moralė teisei neprieštarauja, nes atkartoja jos teisių ir pareigų modelį <...>. Dažnai teisės ir moralės normos yra to paties turinio ir turi tą patį tikslą, t. y. išreiškia žmonių interesus, poreikį juos apsaugoti. <...> Istorija žino daugybę pavyzdžių, kai galiojantys įstatymai buvo tiesiog priešingi moralės normoms (nacistiniai, sovietiniai įstatymai, įteisinę tautų genocidą). Bet moralei priešingi įstatymai kartu yra priešingi ir teisei”⁶⁰.

Teisinio pozityvizmo įsigalėjimo metu teisės ir filosofijos ryšys buvo griežtai neigiamas, apie tai rašo Giedrė Lastauskienė straipsnyje „Bendras mokslas apie teisę ir jo perspektyvas“, teigdama: „jau nuo seniausių laikų filosofija ir filosofai ieškojo teisės, kaip specifinio kultūros reiškinių, esmės. Įsigalėjus pozityvizmui, teisės filosofija prarado savo pozicijas atstovaudama bendram mokslui apie teisę ir dažnai (ne be pagrindo) buvo kaltinama polinkiu į spekuliatyvų tyrimo pobūdį ir potraukiu absoliutinti kažkokią mistišką prigimtinę teisę ir

⁵⁶ NEKRAŠAS, E. *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 28.

⁵⁷ BAUBLYS, L. *et al. Teisės teorijos įvadas: Vadovėlis, 2 leidimas*. Vilnius: Leidykla MES, 2012, p. 112.

⁵⁸ BEINORAVIČIUS, D. Tarpdisciplininiai teisės pažinimo aspektai. *LOGOS*, 2011, Nr. 68, p. 56.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 54.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 58-59.

taip atimti galimybę net ir bandyti sukurti mokslinę (o ne metamokslinę) bendrą visai teisei discipliną”⁶¹. Nors buvo metas, kai teisę buvo siekta išvalyti nuo vertybių, tuo pačiu ir atriboti nuo kitų mokslų, žinoma, ir filosofijos, vis dėlto šiuo metu teisės moksle vertybės, moralė yra itin vertinamos ir neneigiamos, stengiama išvengti teisės mechaniškumo, siekiant kuo išsamiau apžvelgti tiriamus reiškinius, priimti kuo labiau moralės normas atitinkančius sprendimus, tad ir filosofijos mokslo svarba yra pripažįstama ir vertinama.

Filosofijos mokslo ryšį tiek su teisės mokslu, tiek su kitais mokslais parodo ir tai, kad kad yra netgi teorijų, kad filosofija netgi nėra atskiras mokslas, o labiau visų mokslų pagrindas. Vienas žymiausių lietuvių XX a. filosofų Antanas Maceina netgi teigė, kad filosofija pati savaime net nėra mokslas, o labiau visų kitų mokslų pamatas: „savo turiniu ji yra išnešiojusi bei pagimdžiusi visus mokslus, su jais tačiau nesusiliedama ir jų neatstodama: visų mokslų motina pati nėra mokslas”⁶². Žinoma, filosofija yra laikoma mokslų ir paprastai tai net nėra kvestioniuojama, o šis filosofo pasisakymas tik dar kartą parodo, koks stiprus yra filosofijos mokslo ryšys su kitais mokslais, o tuo pačiu – ir su teisės mokslu.

Taigi, galima teigti, kad esminiai dalykai, siejantys teisės mokslą bei filosofiją yra tai, kad tiek teisei, tiek filosofijai itin svarbios vertybės, moralė, tad filosofija padeda teisei ieškoti atsakymų į vertybinius klausimus, o teisė tuo pačiu dar ir ieško būdų, kaip vertybes ir gerą moralę užtikrinti. Be to, filosofija padeda ne tik konkrečiais klausimais, bet ir pamoko mąstyti, pažvelgti plačiau, ieškoti klausimų ir atsakymų į juos visur, ir taip kuo išsamiau ir teisingiau iširti aktualius reiškinius bei problemas.

2.3. Teisės mokslo ryšys su sociologija

Dar vienas mokslas, kurio siejimas su teisės mokslu yra laikomas įprastu ir tradiciniu – tai sociologija.

Sociologija – tai mokslas apie visuomenę, jos grupes ir tarp jų besiformuojančius dėsningumus. Tai mokslas, tiriantis ir aprašantis visuomenės funkcines sąsajas, tiriantis visuomenės gyvavimą bei joje vykstančius socialinius procesus, reiškinius bei tarp visuomenės narių grupių susidarantį dėsningumus⁶³.

⁶¹ LASTAUSKIENĖ, G. Bendras mokslas apie teisę ir jo perspektyvos. *Teisė*, 2004, Nr. 51, p. 39.

⁶² MACEINA, A. *Filosofijos kilmė ir prasmė*. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1978, p. 3.

⁶³ DUMBLIAUSKAS, V. *Sociologija: mokyimo priemonė*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, Vilnius, 1999, p. 4-5.

Tiek teisės, tiek sociologijos mokslo objektas plačiausiaja prasme – visuomenė, tarp visuomenės narių vykstantys socialiniai reiškiniai. Visuomenė susidaro iš mūsų – žmonių, ir kiekvienas esame visuomenės nariu, lygiai taip pat kaip ir kiekvienas esame teisinės sistemos subjektu.

Sociologijos funkcija labiau susijusi su stebėjimu, pokyčių vertinimu, kai tuo tarpu teisės – su reguliavimu, visuomeninių gėrių užtikrinimu. Sociologijos mokslo pagalba pastebimos, nustatomos, tiriamos visuomenės problemos, o teisės pagalba siekiama jas išspręsti. Šie mokslai yra gan stipriai persipynę tarpusavyje – nėra taip, kad sociologai tik tiria socialinius reiškinius, o teisininkai tik ieško būdų sureguliuoti visuomeninius santykius taip, kad būtų kuo mažiau problemų. Sociologai taip pat siūlo būdus, kaip taisyti sistemą, gerinti ją, o teisininkai patys taip pat stebi, vertina, kas negerai ir ką reikėtų keisti. Tiesiog sociologijos mokslo pagrindinė funkcija yra stebėti ir tirti visus socialinius reiškinius, o teisės mokslas tiria teisinius reiškinius bei ieško būdų, kaip juos kuo teisingiau sureguliuoti.

Svarbu suprasti ryšį tarp socialinius reiškinius reguliuojančių socialinių normų bei teisinius socialinius reiškinius reguliuojančių teisės normų. „Socialinė norma – tai elgesio taisyklė kuri reguliuoja žmonių tarpusavio santykius ir kurios privalomumas (laikymasis) užtikrinamas įvairiomis visuomeninio poveikio priemonėmis”⁶⁴. „Literatūroje yra aptinkamos tokios socialinių normų rūšys, kaip teisės normos, moralės normos, politinės normos, estetiškos normos, religinės normos, šeimos normos, paprotinės normos, tradicijų normos, korporacinės normos, verslo normos, etiketo, korektiškumo, padorumo, apeigų, ritualų normos, ideologinės normos, žaidimų (arba – sporto) taisyklės, klubų taisyklės, kalbos normos ir pan.”⁶⁵. Iš šių apibrėžimų matyti, kad teisės normos yra viena iš socialinių normų rūšių, t. y. socialinė norma yra platesnis apibrėžimas nei teisės norma. „Žmonės visuomenėje gyvena ir sugyvena pagal taisykles, kurias patys sugalvojo ar perėmė iš kitų joms artimų visuomenių, egzistavusių praeityje arba egzistuojančių dabartyje gretimose ar toliau esančiose teritorijose. Reguluojančias žmonių tarpusavio santykius taisykles vadiname socialinėmis normomis, prie kurių priskiriamos teisės, moralės, kultūrinių, ekonominių, politinių papročių bei tradicijų ir kitos normos. Kai žmonių tarpusavio teisės ir pareigos reguliuojamos teisinio poveikio priemonėmis, toks poveikis žmonių elgesiui vadinamas teisiniu reguliavimu”⁶⁶. Teisės normos išsiskiria apibrėžtumu, sistemingumu, visuotiniu

⁶⁴ BAUBLYS, L. *et al. Teisės teorijos įvadas: Vadovėlis, 2 leidimas*. Vilnius: Leidykla MES, 2012, p. 266.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 266.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 196.

privalomumu, prievartiniu pobūdžiu. Svarbu paminėti, kad skirtingos normos dažniausiai atitinka vienos kitas, pavyzdžiui, teisės normos turi atitikti geros moralės normas, nes tik taip jos atitiktų savo paskirtį – visuomeninio gėrio užtikrinimą. „Teisės norma – tai dažniausiai teisėkūros subjektų suformuluota visuotinai privalomo elgesio taisyklė, veikianti kitų teisės normų sistemoje”⁶⁷. Taigi, pagrindinis skirtumas tarp socialinių normų bei teisės normų yra tas, kad teisės normos yra tos, kurios yra sureguliuotos teisės aktuose ir pasižymi visuotiniu privalomumu, o socialinės normos – platesnė sąvoka, apimanti tiek mums aktualias teisės normas, tiek bet kokias kitas visuomenės akceptuotas normas.

Ne visada paprasta atriboti teisinius socialinius reiškinius nuo visų kitų socialinių reiškinių. Svarbu žinoti, kad teisiniai santykiai pasižymi stipresniu formalumu, apibrėžtumu, sistemiškumu, o iš to galima spręsti, kad teisiniai socialiniai reiškiniai yra tie patys visuomenėje vykstantys socialiniai reiškiniai, tik teisiškai sureguliuoti ar siejami sureguliuoti. Tačiau tai jokių būdu nereiškia, kad jei tam tikras socialinis reiškinys nėra griežtai apibrėžtas teisės normomis, jis nėra aktualus teisei. Būtent todėl ir kalbame apie sociologijos ir teisės mokslo tarpusavio bendradarbiavimą – neretai teisės mokslo funkcija yra ištirti ir rasti būdą, kaip sureguliuoti sociologijos mokslo dėka atrastą socialinę problemą, tiek sociologijos tiek teisės žinių pagalba išanalizuojant, kas tam tikru atveju nėra gerai ir tuo pačiu ieškant teisingiausio sprendimo būdo.

Aptariant teisės mokslo bei sociologijos mokslo ryšį svarbu paminėti ir tai, kad vienas svarbiausių teisę kuriančių reiškinių yra socialiniai reiškiniai, reali socialinė tikrovė: „Teisiniai santykiai – tai realioje tikrovėje pasireiškiantys tarpasmeniniai ryšiai, kurie atsiranda šių santykių dalyviams turint tam tikrą teisinę savybę – teisinį subjektiškumą – teisės principų ir/ar normų pagrindu dėl tam tikrų objektyvių gėrių (vertybių) – interesų; tai santykiai, kurių dalyviai turi subjektingas teises ir teisingas pareigas ir kurie, esant būtinybei, gali būti užtikrinami valstybės prievartos priemonėmis”⁶⁸. Pabrėžiama tai, kad ryšiai/santykiai pasireiškia realioje tikrovėje, o tai rodo jų socialinį pobūdį. „Pripažįstama, kad teisė neveikia vakuume, ji atspindi socialines vertybes, požiūrius ir elgseną. Socialinės vertybės ir būsenos socialinėje sistemoje kinta, jos yra sudėtingosios (kompleksinės) dinaminės. Tai daro teisę irgi sudėtingąja (kompleksine) dinamine sistema. Teisė be socialinio konteksto yra neįsivaizduojama. Teisė nėra ir negali būti viena lyg neįvykimoje

⁶⁷ *Ibid.*, p. 277.

⁶⁸ *Ibid.*, p. 429.

saloje. Teisė vienaip ar kitaip veikia kiekvieno iš mūsų gyvenimą”⁶⁹. Būtent sociologija tiria tai, kaip visuomeninių santykių reguliavimas pasireiškia realioje tikrovėje, kaip veikia reguliavimas, tad sociologijos mokslas gali nemažai pasitarnauti teisei padedant įvertinti teisinį reguliavimą bei atrasti, ką ir kaip reikėtų keisti.

Įstatymai turi atitikti visuomenę, joje vyraujančias socialines normas. Apie tai rašė švietėjas Charles de Montesquieu žymiajame veikalė „Apie įstatymų dvasią“: „Įstatymai turi būti glaudžiai susiję su tautos, kuriai jie skiriami, ypatybėmis, ir tik nepaprastai retais atvejais vienos tautos įstatymai gali tiktai kitai valstybei, Būtina, kad įstatymai atitiktų esančios ar būsimos vyriausybės prigimtį ir principus, kad jie tobulintų jos struktūrą (tai politinių įstatymų uždavinys), kad palaikytų jos egzistavimą (tai civilinių įstatymų uždavinys). Jie turi atitikti fizines šalies ypatybes, jos klimata – šalta, karšta, vidutinį, – dirvožemio ypatybes, šalies būklę, dydį, tautos gyvenimo būdą – žemdirbių, medžiotojų ar piemenų, laisvės laipsnį, atitinkantį valstybės santvarką, gyventojų religiją, jų polinkius, turtingumą, gyventojų skaičių, prekybą, tautos būdą ir papročius; pagaliau jie susiję tarpusavyje ir priklauso nuo savo kilmės aplinkybių, įstatymų leidėjo tikslo, nuo įstatymų priėmimo tvarkos. Visų šių aplinkybių visumą sudaro tai, kas vadinama įstatymų dvasia”⁷⁰. Sociologija padeda pažvelgti į teisę išoriniu kritiniu požiūriu, padėti pasiekti tai, kad teisės normos atitiktų susiklosčiusius papročius, vertybes, visuomenės akceptuojamas normas.

Būtent stiprus teisės ryšys su sociologija ir yra viena svarbiausių priežasčių, kodėl teisė yra priskirta socialinių mokslų krypčiai: „taip pat svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad socialiniai-teisiniai tyrimai atveria kelią teisėtyros narystei socialiniuose moksluose ir yra tarpdisciplininių teisės tyrimų istorinis pamatas bei dabarties šerdis. <...> Be socialinių-teisinių realiosios teisės tyrimų teisės mokslas negalėtų būti priskiriamas prie socialinių mokslų. Savo vietos jam reikėtų ieškoti humanitarinių mokslų draugijoje (ir tikėtina, kad toji vieta būtų visai netoli teologinės egzėgezės”⁷¹. Didelė dalis teisės tyrimų yra tuo pačiu ir sociologiniai, o taip yra todėl, kad ir teisė, ir sociologija tiria visuomenę, įvairius visuomenės reiškinius.

Teisininkams neretai pravartu „pasiskolinti” iš sociologijos tyrimo metodikos ypatumus. Pavyzdžiui, teisės mokslui aktualūs ir sociologų taikomi tyrimo proceso etapai (1) problemos

⁶⁹ VALANČIENĖ, D. *Teisės mokslas senojo ir naujojo mokslo paradigmos akivaizdoje*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015, p. 181-182.

⁷⁰ MONTESQUIEU *Apie įstatymų dvasią*, Vilnius: Mintis, 2004. Cituota pagal: BAUBLYS, L. *et al. Teisės teorijos įvadas: Vadovėlis, 2 leidimas*. Vilnius: Leidykla MES, 2012, p. 124.

⁷¹ LEVIČEV, V. Teisėtyros metodologinio spektro analizė. *Teisė*, 2015, Nr. 5, p. 100-108.

parinkimas, 2) hipotezės formulavimas, 3) tyrimo planavimas ir duomenų kaupimas, 4) duomenų analizė, 5) rezultato interpretavimas, 6) išvados⁷² puikiai pritaikomi ir teisės moksle, kadangi puikiai tinka atliekant didžiąją dalį teisės mokslo tyrimų.

Nemaža dalis teisinių tyrimų yra socialiniai-teisiniai, kadangi, kaip jau minėta, šių mokslų tyrimo objektai yra tie patys, o sociologija leidžia reiškinius ištirti išsamiau: „visais grynojo doktrininio teisinio rašymo amžiais sukurta ir tebekuriama mažiau vertingo žinojimo apie tai, kas yra teisė kaip socialinis fenomenas, negu rafinuotais moderniais empiriniais socialiniais-teisiniais tyrimais padaryta per kelis dešimtmečius“⁷³. Tai parodo, kad teisiniai ir sociologiniai tyrimai yra persipynę tarpusavyje ir dažniausiai neatsiejami vieni nuo kitų.

Aptariant teisės mokslo ir sociologijos mokslo ryšį negalima nepaminti sociologinės teisės mokyklos. Šios teisės sampratos pagrindinės nuostata yra ta, kad teisė privalo atitikti socialinę tikrovę, visuomenė taip pati kuria teisę, o įstatymais tik užtikrinamas jos privalomumas. Teisė – tai visuomenės solidarumo užtikrinimo priemonė. Teisės raidos centras nėra nei įstatymų leidyba, nei teismų praktika, kadangi teisėje svarbiausia yra pati visuomenė⁷⁴. Šioje teisės sampratoje teisės ir sociologijos mokslų ryšys yra itin ryškus, kadangi teisė visų pirma siejama su pačia visuomene ir joje vykstančiais reiškiniais, o tai yra neatsiejama nuo sociologijos mokslo.

Aptariant teisės mokslo ir sociologijos mokslo ryšį svarbu paminėti, kad netgi yra atskira teisės sociologijos disciplina. Teisės sociologija – tai teisėtyros ir sociologijos bendradarbiavimo rezultatas, disciplina, tirianti teisės ir sociologijos sąveiką. Teisės sociologija yra mokslas apie teisę iš išorės – išoriniu kritiniu požiūriu. Šios disciplinos buvimas taip pat parodo, kad teisės ir sociologijos mokslų ryšys yra stiprus, o jų sąveika yra pripažįstama.

Taigi, sociologijos mokslas padeda teisei įvertinti, kaip veikia visuomenė, kaip reaguoja į įvairius pokyčius, tirti visuomenėje vykstančius socialinius-teisinius reiškinius. Šie mokslai yra neatsiejami, kadangi abiejų pagrindinis objektas yra visuomenė, joje vykstantys reiškiniai. Sociologija padeda teisei tirti reiškinius, o teisė ne tik juos tiria, bet ir,

⁷² DUMBLIAUSKAS, V. *Sociologija: mokymo priemonė*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, Vilnius, 1999, p. 10.

⁷³ COTTORRELL, R. *Law's Community: Legal Theory in Sociological Perspective* (Oxford Socio-Legal Studies). Oxford: OUP Oxford, 1995, p. 296. Cituota pagal: LEVIČEV, V. Teisėtyros metodologinio spektro analizė, *Teisė*, 2015, Nr. 5, p. 100-108.

⁷⁴ ŠLAPKAUSKAS, V. Teisės socialinio veikimo modeliavimas ir jo ribos: sociologinis požiūris. *Jurisprudencija*, 2004, t. 51 (43), p. 5-7.

atsižvelgdama į sociologijos ir teisės tyrimus, ieško, koks teisinis reguliavimas geriausiai padėtų pasiekti išsikeltus tikslus ir tinkamiausiai veiktų visuomenėje.

2.4. Teisės mokslo ryšys su ekonomika

Ekonomikos mokslas, lygiai taip pat kaip ir teisės mokslas, yra gan sunkiai apibrėžiamas. Algirdo Jakučio vadovėlyje „Ekonomikos teorijos pagrindai“ pateikiami įvairūs ekonomikos mokslo apibrėžimai: tai veiklos, susijusios su mainais ir piniginiiais sandėriais tarp žmonių, rūšis; tai mokslas apie tai, kaip žmonės naudoja retus arba ribotus gamybos išteklius įvairioms prekėms gaminti ir pasiskirstyti jomis taip, kad galėtų jas naudoti; tai mokslas apie kasdieninę žmonių veiklą, kaip gauti priemonių savo gyvenimui užtikrinti ir kaip jas efektyviai panaudoti; tai mokslas apie tai, kaip žmonės susitvarko su uždaviniais vartojimo ir gamybos srityje; tai mokslas apie turtą; tai mokslas apie žmonių tarpusavio santykius gamybos, mainų ir vartojimo srityse įvairiais laikotarpiais ir kitaip⁷⁵. Ekonomikos mokslo apibūdinimų yra daug, tačiau visų jų esmė yra ta, jog ekonomikos mokslas tiria visuomenės subjektų tarpusavio santykius, susijusius su pinigais, jų efektyviu panaudojimu, vartojimo santykiais.

Visa išvardintų ekonomikos reiškinių funkcionavimo tvarka yra reguliuojama teisės aktais. Teisė yra įrankis, kuriuo reguliuojamas ekonomikos funkcionavimas. Įstatymuose reglamentuojamos ekonomikos tvarką reguliuojančios nuostatos, kurioms privalo paklusti tiek fiziniai asmenys, tiek privatūs verslo subjektai, tiek valstybės institucijos.

Aptariant teisės ir ekonomikos mokslų ryšį, svarbu aptarti naująjį teisės ir ekonomikos judėjimą, kurio pagrindinis teiginys yra tas, kad teisė turi kiek įmanoma maksimalizuoti gerovę. Gerovė šiuo atveju yra siejama su ekonomine nauda, o jos maksimalizavimas – su laisvosios rinkos mechanizmų gerinimu, geresniu derybų užtikrinimu, bei finansiškai kuo efektyvesnio dalyvavimo rinkoje galimybių užtikrinimu⁷⁶.

Teisė ekonomikos mokslo atžvilgiu gali būti suprantama kaip socialinis įrankis, kuriuo reguliuojama ir padedama užtikrinti ekonomikos veikimą ir efektyvumą. Tuo tarpu ekonomikos mokslo tyrimų rezultatai teisės mokslui padeda nustatyti, kas ir kaip veikia rinkoje, kokie teisiniai sprendimai ekonomikoje veiksmingi, o kokie – ne. Teisės mokslas ir

⁷⁵ JAKUTIS, A. *Ekonomikos teorijos pagrindai. Mokomoji knyga*. Vilnius: Vilniaus Gedimino technikos universitetas, 2006, p. 13.

⁷⁶ BUTLER, B. E. *Law and Economics. Annual review* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-03-04]. Prieiga per internetą: <<https://www.iep.utm.edu/law-econ/>>.

ekonomikos mokslas bendradarbiaudami kartu nustato ir kuria pagrindus, kaip modeliuojama teisinė ekonominė sistema⁷⁷. Teisė reguliuoja ekonomikos taisykles ir taip reguliuoja joje vykstančius reiškinius, tuo tarpu ekonomika padeda teisei tirti ir nustatyti, koks reguliavimas kaip veikia, ir kokie sprendimai turėtų būti priimami.

Teisės ir ekonomikos bendradarbiavimo moksle svarbą ir intensyvumą parodo ir tai, kad Vokietijoje du kartus per mėnesį leidžiamas tarptautinis mokslinis žurnalas pavadinimu „Europos teisės ir ekonomikos žurnalas“ (angl. *European Journal of Law and Economics*). Šiame leidinyje analizuojama įstatymų leidėjų, teismų bei kitų teisei įtakos turinčių subjektų kuriamų teisės pokyčių įtaka ekonominiams procesams, analizuojama ir vertinama tiek Europos Sąjungos, tiek atskirai jos narių teisinės sistemos, siūlomi ekonominių problemų sprendimo būdai, analizuojami teisinių institucijų sprendimai, susiję su ekonomika, pateikiamos įvairios statistikos ir analizės, parodančios teisės ir ekonomikos tarpusavio sąveikas bei padedančios ieškoti teisinių ekonominių problemų sprendimo būdų⁷⁸. Žurnale publikuojami žymiausių Europos teisės ir ekonomikos mokslininkų darbai, kas parodo, kad šie mokslininkai nevengia bendradarbiauti tarpusavyje ir teisės bei ekonomikos mokslų tarpusavio ryšys yra mokslininkų pripažįstamas ir vertinamas.

Taigi, teisės ir ekonomikos mokslų bendradarbiavimas svarbus tuo, kad ekonomika padeda teisei nustatyti, kaip veikia su rinka, kitais ekonominiais reiškiniais susijęs reguliavimas bei koks reguliavimas reikalingas ekonomikai. Teise reguliuojami ekonominiai santykiai, tad abu šie mokslai yra persipynę tarpusavyje, ir ekonomika negalėtų veikti savarankiškai be teisės, o teisė, ypač komercinė bei kitos su rinka, finansais susijusios teisės sritys negali atsiriboti nuo ekonomikos mokslo.

2.5. Teisės mokslo ryšys su neuromokslais

Teisės mokslo ir neuromokslų dialogas yra vienas iš naujausių, kalbant apie teisės mokslo bendradarbiavimą su kitais mokslais. Šių mokslų bendradarbiavimo pradžia – apie 1990 m., tačiau kuo toliau, tuo labiau šis bendradarbiavimas plečiasi, tobulėja bei populiarėja, nors ir vis dar stebina ir glumina nemažą dalį teisės mokslininkų.

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ *European Journal of Law and Economics* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-03-04]. Prieiga per internetą: <<https://www.springer.com/economics/law+%26+economics/journal/10657>>.

Neuromokslai – tai tarpdisciplininis mokslas, tiriantis nervų sistemos funkcionavimą, struktūrą bei veikimą. Pagrindinis neuromokslo tikslas – pažinti, suprasti, iširti žmogaus nervų sistemos veiklą taip, kad galėtų paaiškinti žmogaus elgesio biologinį ir psichologinį pagrindą bei siūlyti būdus, kaip gerinti žmogaus nervinę būklę, gydyti su nervų sistema susijusias ligas bei sutrikimus, ar tiesiog skatinti geresnį žmogaus elgesį⁷⁹. Neuromokslai yra daugybės skirtingų mokslų bendradarbiavimo rezultatas: biologijos, psichologijos, medicinos, chemijos, matematikos, inžinerikos, kompiuterių mokslų, filosofijos, teisės ir kitų⁸⁰. Sąrašas nėra baigtinis, kadangi su žmogaus elgesiu susijusius reiškinius daugiau ar mažiau tiria didelė dalis mokslų. Neginčytina, kad tokie mokslai kaip biologija, psichologija ar medicina sudaro neuromokslų pagrindą, kadangi, koks tarpdisciplininis bebūtų šis mokslas, jo pagrindinis objektas – žmogaus nervų sistema, smegenys, elgesys – yra šių mokslų labiausiai tiriamas, pagrindinis objektas, tad jie ir turi daugiausiai galimybių tirti žmogaus elgesio biologines bei psichologines priežastis. Tačiau šiam darbui aktualiausias teisės ir neuromokslų ryšys, todėl toliau aptariama tai, koks ryšys yra tarp neuromokslų ir teisės mokslo bei kuo naudingas šių mokslų tarpusavio bendradarbiavimas.

Neuromokslų ir teisės mokslo bendradarbiavimo svarbos pripažinimą parodo ir tai, kad netgi yra nauja atskira disciplina, jungianti neuromokslus ir teisės mokslą – neuroteisė, dar vadinama neurojurisprudencija, ar tiesiog teisės mokslo ir neuromokslų bendradarbiavimu⁸¹. Kad būtų aiškiau, galima apibrėžti, kad terminas „neuroteisė“ yra tapatus terminui „teisės mokslo ir neuromokslų bendradarbiavimas“, tad minėtas terminas neturėtų gąsdinti, tai tik pavadinimas, parodantis, kad šių dviejų mokslų bendradarbiavimas yra mokslininkų pripažįstamas ir analizuojamas tiek, kad netgi galima tai laikyti atskira sritimi. Šios srities pripažinimas yra puikus tarpdiscipliniškumo pavyzdys, parodantis, kiek toli gali nuvesti bendradarbiavimas tarp tokių mokslų, kurie įprastai laikomi visiškai skirtingų sričių ir nieko bendro neturinčiais mokslais. Neuroteisę galima laikyti neuromokslų ir teisės mokslo tarpusavio susivienijimu, padedančiu pasitelkiant abiejų šių mokslų žinias geriau pažinti žmogų, jo mąstymą, suprasti jo elgesį ir taip teisingiau jį įvertinti bei ieškoti būdų, kad užtikrinti kiek įmanoma tinkamesnį ir teisingesnį tiek visos visuomenės, tiek sprendimus priimančiųjų mąstymą bei elgesį. Taigi, neuroteisė – tai teisės mokslo ir neuromokslo

⁷⁹ SQUIRE, L. *Fundamental Neuroscience*. Elsevier, 2008, p. 3-5.

⁸⁰ SPRANGER, T. M. *Neurosciences and the Law: an introduction*. Springer. *International neurolaw*, Heidelberg: Springer, 2012, p. 1-10.

⁸¹ GOODENAUGH, O. R., TUCKER M., *Law and Cognitive Neuroscience*, *Annual Review Law Social Science*, 2010, Vol. 6, p. 93-108.

bendradarbiavimo rezultatas, naujas ir vis besiplečiantis šių skirtingų mokslų bendradarbiavimo rezultatas, padedantis kuo išsamiau tirti teisei aktualų žmogaus elgesį, atrasti būdų, kaip tinkamiau jį reguliuoti.

Tiek neuromokslai, tiek teisės mokslai iš esmės koncentruojasi ties žmogaus elgesio analizavimu, paaiškinimu, numatymu bei ieškojimų būdų, kuriais elgesį būtų galima pakeisti, pagerinti⁸². Amerikiečių biologijos mokslų profesorius, kurio viena iš pagrindinių tyrinėjimo sričių – neuromokslų ir teisės mokslo ryšys, Owen Jones, išskiria šešis punktus, kaip neuromokslai pasitarnauja teisei. Pirmąjį profesorius vadina trečiosios šalies sprendimų priėmimo įvertinimu – tai tyrimai, kurių tikslas išsiaiškinti, kaip teisėjai, kiti sprendžiantieji priima sprendimus, kaip įvertina teisiamuosius, jų poelgius. Tai padeda tiek atrinkti teisininkus, kurie galėtų būti teisėjais, tiek įvertinti jų sprendimų teisingumą, tiek rasti būdų, kaip priimti teisingiausius ir protingiausius sprendimus, tiek išvengti galimai klaidingų sprendimų. Antrasis punktas – tai melo nustatymas. Neuromokslai padeda nustatyti, kada meluojama, kada ne, o tai padeda teisei pradėdant nuo pasiūlymų, kaip atlikinėti apklausas, ką pastebėti, baigiant tokiais moderniais melo nustatymo įrenginiais kaip melo detektoriai. Trečiasis – psichinės būsenos įvertinimas. Žinoma, tam yra ekspertai, tačiau teisininkams taip pat svarbu suprasti tiek nusikaltusiojo, tiek kitų psichinę būseną, gebėti įvertinti, kodėl jie elgiasi vienaip ar kitaip. Ketvirta – atmintis, svarbu tuo, jog, pavyzdžiui, neuromokslai gali pasiūlyti būdus, kaip apklausti liudininkus kuo labiau padėdant jiems prisiminti įvairias įvykių detales. Penkta – vaikų, paauglių smegenys. Neuromokslai padeda suprasti, kaip formuojasi asmenybės, kaip vaikystės, paauglystės patirtys gali nulemti jų vėlesnį elgesį, kas aktualu teisės mokslui, kadangi viena iš teisės funkcijų yra nusikalstamumo prevencija, tad žinojimas, kas formuoja žmogaus asmenybę padeda užtikrinti, kad vaikai, paaugliai augtų tinkamoje aplinkoje. Ir šeštasis – apeliavimas į smegenis, t. y. supratimas, įvertinimas, kaip nusikaltusiojo smegenys veikė nusikalstamos veikos padarymo metu, kaip po to keitėsi. Tai padeda labiau įvertinti nusikaltusiojo elgesį, jį suprasti, ir taip geriau įvertinti, kokios bausmės jam reikėtų⁸³.

Jungtinių Amerikos Valstijų teisės mokslininkai O. R. Goodenough ir M. Tucker taip pat išskiria sritis, kuriose bendradarbiauja teisė ir neuromokslai: tai skausmas (įvairios žmonių patirtys, jų vertinimas), atmintis (padėjimas atsiminti, atsiminimų teisingumo vertinimas),

⁸² CARSON, D., BULL, R. *Handbook of psychology in legal contexts*, John Wiley & Sons Ltd, USA, 2003, p. 1-2.

⁸³ COOKSON, J. How Neuroscience is Changing the Law? 2010 [interaktyvus. Žiūrėta 2018-03-25]. Prieiga per internetą: <<http://bigthink.com/going-mental/how-neuroscience-is-changing-the-law>>.

atsakomybė (siejama su gebėjimu suvokti veiksmus ir priiimti atsakomybę), valia (siejama su kaltės formos nustatymu, ketinimais), baudmės skyrimas (pavyzdžiui, tyrimas, kokia baudmė koku atveju būtų veiksmingiausia), nepilnamečių nusikalstamumas (išskiriama, kadangi, pavyzdžiui, brendimo laikotarpiu vyksta įvairūs hormonų svyravimai, kiti pokyčiai, tad nepilnamečių nusikalstamumas kiek kitoks, turėtų būti jautriau vertinamas, kad pokyčiai būtų teigiami), psichikos sutrikimai (jų poveikis žmogaus elgesiui, ypač nusikalstamam), protinė sveikata (taip pat įvertinimas, pakaltinamumo nustatymas), polinkiai (pavyzdžiui, tyrimai, kokie asmenys, kokioje aplinkoje augę yra labiau linkę nusikalsti), sprendimų priėmimas (kaip teisingiau priimti sprendimus, kad būtų galima kuo labiau užtikrinti teisingumą)⁸⁴. Žinoma, tai tik keletas sričių, kuriose neuromokslai gali pagelbėti teisei, kadangi jų yra daug, ir jos persipynusios tarpusavyje. Kad ir kaip bebūtų, minėtais skirstymais parodoma, koks platus yra teisės ir neuromokslų bendradarbiavimo sričių laukas, kokie skirtingi dalykai tiriami, ir kad tai būtent tos sritys, kuriose reikalingas mokslų integralumas ir susivienijimas.

Išvardintos tyrimo sritys, tų sričių problemos ir klausimai yra tie, į kuriuos atsakymų pravartu pasitelkiant tiek teisės mokslo, tiek neuromokslų žinias, metodus. Žinoma, tai nėra visos sritys, kuriose teisei gali padėti neuromokslai, kadangi ir pats mąstymas, smegenų veikla yra neribota, o ir teisėje mąstymo poreikis yra būtinas, tad šių mokslų bendradarbiavimo ribų apibrėžti tikriausiai neįmanoma.

Nors apie teisės mokslą kalbame plačiąja prasme, neskirstydami jo į šakas, akivaizdu, kad neuromokslų bendradarbiavimas labiausiai pasireiškia baudžiamojoje teisėje bei kriminologijoje. Taip yra todėl, kadangi būtent tuose reiškinuose, kuriuos apima baudžiamoji teisė ir kriminologija pasireiškia stipriausios emocijos, didžiausi išgyvenimai, o tai suponuoja tai, kad ir smegenyse, mąstyme vyksta intensyvesni, sudėtingesni procesai. Žinoma, neuromokslai aktualūs įvairioms teisės sritims, juk visais atvejais svarbus mąstymas, įtaka jam, tiesiog baudžiamosios teisės ir kriminologijos atveju vidiniai motyvai, emocijos, mąstymas turi daugiau įtakos tiek teisininkams, nagrinėjantiems atitinkamą situaciją, ir tai padeda suprasti jų sprendimo motyvus, suprasti, kiek reikėtų remtis emocijomis, kiek ir kaip nuo jų atsiriboti, tiek nusikaltusiesiems, vertinant jų elgesį, bandant suprasti, kodėl jie taip pasielgė ir ką reikėtų daryti, kad taip nebesielgtų.

⁸⁴ GOODENAUGH, O. R., Tucker M., Law and Cognitive Neuroscience, *Annual Review Law Social Science*, 2010, Vol. 6, p. 91-92.

Taigi, nors bendradarbiavimas tarp teisės mokslo ir neuromokslų gan naujas, tačiau neišvengiamas ir vis labiau pripažįstamas, ypač tarp užsienio mokslininkų. Neuromokslai padeda suprasti ir įvertinti teisei aktualius mąstymo procesus, o tai padeda užtikrinti tiek tinkamą sprendimų priėmimą, tiek tinkamą elgesio įvertinimą, elgesio reguliavimo būdus bei kitus su mąstymu, smegenų, nervų sistemos veikla susijusių dalykų tyrimą.

Svarbu paminėti, kad mokslų, kurių ryšį su teise galima nagrinėti, sąrašas nėra baigtinis, atrinkti tik vaizdingiausiai ryšį tarp teisės ir kitų mokslų parodantys mokslai. Tema labai plati, parodomi tik pagrindiniai bruožai, rodantys ryšį tarp teisės ir kitų mokslų. Tokia mokslų tarpusavio bendradarbiavimo įvairovė parodo, kaip svarbu yra gebėti pažvelgti į teisę tarpdisciplininiu požiūriu, kaip plačiai ir įvairiai teisė gali bendradarbiauti su kitais mokslais.

3. TEISĖS MOKSLO TARPDISCIPLINIŠKUMAS UŽSIENIO IR LIETUVOS UNIVERSITETUOSE: EMPIRINIS TYRIMAS

Universitetai – tai vienas iš pagrindinių mokslo šaltinių, todėl kalbant apie mokslą aktualu atkreipti dėmesį būtent į universitetus, į tai, kaip juose yra perteikiamos mokslo idėjos, kokie atliekami moksliniai tyrimai. Universitetus galima sieti ir su mokslų ateitimi, kadangi juose mokslininkai studentus pažindina su tam tikru mokslu, moko paties mokslo, formuoja studentų požiūrį, taip padėdami pagrindus ateities mokslui. Taip pat universitetuose neretai veikia ir įvairūs mokslinių tyrimų centrai, kuriuose vykdomi tyrimai, kurių rezultatai veda mokslus pirmyn, padeda jiems tobulėti. Universitetų studijų programas bei tyrimų centrus galima laikyti atspindžiais, parodančiais universitetų žinių perteikimo būdus, požiūrius, mokslines idėjas, ir taip padedančius įvertinti mokslų būseną, vertinimą, tobulėjimą, įvertinti, kas laikoma mokslui aktualu bei pažvelgti į ateitį nustatant, kur link „keliauja“ mokslai, kaip mokslai keičiasi ir kokios sritys yra tobulinamos.

Šioje darbo dalyje aprašomas atliktas empirinis tyrimas, kuriuo, siekiant nustatyti, kaip vertinamas teisės mokslo tarpdiscipliniškumas tiek pasaulyje, tiek Lietuvoje, apžvelgiamos geriausių pasaulio universitetų teisės fakultetų ir teisės mokyklų bei Lietuvos universitetų, kuriuose dėstoma teisė, teisės studijų programos, taip pat universitetuose veikiantys teisės mokslinių tyrimų centrai. Nagrinėjama, ar studijų programose yra kitų disciplinų dalykų, jei yra, kokių mokslo sričių yra tie dalykai, ar tyrimų centruose atliekami tyrimai bendradarbiaujant su kitais mokslais bei su kokiomis disciplinomis universitetuose teisės mokslas yra dažniausiai siejamas.

3.1. Teisės mokslo tarpdiscipliniškumas geriausiuose pasaulio universitetuose

Siekiant įvertinti teisės tarpdiscipliniškumo pripažinimą geriausiuose pasaulio universitetuose, apžvelgiamos jų teisės fakultetų ir teisės mokyklų siūlomos teisės studijų programos bei mokslinių tyrimų centrai. Remiamasi internetinio tinklapio *www.topuniversities.com* reitingais, sudarytais atsižvelgiant į universitetų teisės fakultetų ir teisės mokyklų akademinę reputaciją, vertinimą tarp mokslininkų, studijas baigusiujų darbo vietas bei užimamas pareigas, pačių studentų vertinimus, akademinės bendruomenės bei

studentų mokslinių darbų, tyrimų panaudojimą ir vertinimą bei tarptautinį studentų pritraukimą⁸⁵. 2017 m. universitetų reitingai pateikiami žemiau esančioje lentelėje:

Nr.	Universiteto pavadinimas	Valstybė
1.	Harvardo universitetas (angl. <i>Harvard University</i>)	Jungtinės Amerikos Valstijos
2.	Oksfordo universitetas (angl. <i>University of Oxford</i>)	Jungtinė Karalystė
3.	Kembridžo universitetas (angl. <i>University of Cambridge</i>)	Jungtinė Karalystė
4.	Jeilio universitetas (angl. <i>Yale University</i>)	Jungtinės Amerikos Valstijos
5.	Stanfordo universitetas (angl. <i>Stanford University</i>)	Jungtinės Amerikos Valstijos
6.	Niujorko universitetas (angl. <i>New York University (NYU)</i>)	Jungtinės Amerikos Valstijos
7.	Londono ekonomikos ir politikos mokslų mokykla (angl. <i>London School of Economics and Political Science (LSE)</i>)	Jungtinė Karalystė
8.	Kalifornijos universitetas Berklyje (angl. <i>University of California, Berkeley (UCB)</i>)	Jungtinės Amerikos Valstijos
9.	Kolumbijos universitetas (angl. <i>Columbia University</i>)	Jungtinės Amerikos Valstijos
10.	Čikagos universitetas (angl. <i>University of Chicago</i>)	Jungtinės Amerikos Valstijos

Saltinis: Sudaryta remiantis internetinio tinklapio www.topuniversities.com sudarytų universitetų reitingų duomenimis [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06], prieiga per internetą <<https://www.topuniversities.com/university-rankings/university-subject-rankings/2017/law-legal-studies>>.

Pirmąją vietą užimančiame Jungtinėse Amerikos Valstijose esančio Harvardo universiteto Teisės mokykloje nėra bendrosios studijų programos „Teisė“, o siūlomos šios magistro studijų programos: „Teisė ir valžia“ (angl. *Law and Government*), „Teisė ir verslas“ (angl. *Law and Business*), „Tarptautinė ir lyginamoji teisė“ (angl. *International and Comparative Law*), „Teisė, mokslas ir technologijos“ (angl. *Law, Science and Technology*), „Teisė ir socialiniai pokyčiai“ (angl. *Law and Social Change*), „Kriminalinė justicija“ (angl. *Criminal Justice*) bei „Teisė ir istorija“ (angl. *Law and History*)⁸⁶. Tai rodo, kad šiame

⁸⁵ *QS World University Rankings Methodology* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.topuniversities.com/qs-world-university-rankings/methodology>>.

⁸⁶ *Harvard Law School Programs of Study* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://hls.harvard.edu/dept/academics/programs-of-study/>>.

universitete teisė nėra laikoma atskirta nuo kitų mokslų disciplina, o kaip tik yra su jomis siejama, o šiuo atveju labiausiai su politika, ekonomika, sociologija, technologijų mokslais bei istorija.

Harvardo Teisės mokykloje yra šie teisės tarpdiscipliniškumo pripažinimą rodantys tyrimų centrai: „John M. Olin teisės, ekonomikos ir verslo centras“ (angl. *John M. Olin Center for Law, Economics and Business*), „Berkman interneto ir visuomenės centras“ (angl. *Berkman Center of Internet and Society*), „Petrie-Flom sveikatos teisės, biotechnologijų ir bioetikos centras“ (angl. *Petrie-Flom Center: Health Law, Biotech and Bioethics*) bei „Edmond J. Safra etikos centras“ (angl. *The Edmond J. Safra Center for Ethics*)⁸⁷.

Antrojoje vietoje esančio Jungtinės Karalystės Oksfordo universiteto Teisės fakulteto bakalauro studijų „Teisė“ programoje esantys dalykai yra įprastiniai gryniosios teisės dalykai (atskiros teisės sritys), vienintelis tarpdiscipliniškumu pasižymintis programoje randamas dalykas – moralinė ir politinė filosofija (angl. *Moral and Political Philosophy*)⁸⁸. Tačiau, įdomu yra tai, kad pagrindinė siūloma teisės magistro programa – „Teisė ir finansai“ (angl. *Law and Finance*)⁸⁹. Taip pat yra siūlomos magistro studijų programos „Teisės jurisprudencija“ (angl. *Juris*) bei „Kriminologija ir kriminalinė justicija“ (angl. *Criminology and Criminal Justice*), tačiau pagrindinė teisės magistro studijų programa, kaip jau minėta, yra teisės ir finansų studijų programa. Taigi, nors bendroji teisės bakalauro studijų programa tarpdiscipliniškumu ir nepasižymi, visgi, iš magistrantūros studijų programų matyti, kad teisės mokslas šiame universitete yra glaudžiai siejamas su ekonomikos mokslais ir finansais.

Oksfordo universiteto Teisės fakultete yra tarpdisciplininis mokslinių tyrimų centras, vadinamas „Sociologinių-teisinių studijų centru“ (angl. *Centre for Socio-Legal Studies*), kurio buvimas rodo, kad teisė neatskiriama nuo sociologijos mokslo, o teisiniai tyrimai yra neatsiejami nuo sociologinių tyrimų.

Trečiojoje vietoje esančio Jungtinės Karalystės Kembridžo universiteto Teisės studijų programa tarpdiscipliniškumu nepasižymi – bakalauro studijų programoje nėra nei vieno ne teisės studijų dalyko. Dėstomi „grynai“ teisiniai dalykai – prievolių teisė, konstitucinė teisė ir kiti. Netgi nėra teisės filosofijos ar kitų teisės studijoms būdingų nors kiek tarpdisciplininių

⁸⁷ *Harvard Law School Research Programs and Centers* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://hls.harvard.edu/faculty-research/research-programs-and-centers/>>.

⁸⁸ *University of Oxford Faculty of Law Options and Core Courses* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.law.ox.ac.uk/admissions/options?year=All&programme=8009>>.

⁸⁹ *University of Oxford Faculty of Law Courses* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.law.ox.ac.uk/admissions/postgraduate/master-science-law-and-finance>>.

dalykų⁹⁰. Tačiau, kaip ir daugumoje kitų universitetų, šiame universitete siūloma rinktis iš pasirenkamųjų dalykų sąrašų, tad studentai mokosi ir kitų disciplinų dalykus.

Negalima teigti, kad Kembridžo universitete teisės mokslo tarpdiscipliniškumas visiškai nepripažįstamas, kadangi šio universiteto teisės fakultete yra šie tarpdiscipliniškumą rodantys mokslinių tyrimų centrai: „Verslo tyrimų centras“ (angl. *The Centre for Business Research*), „Anglijos teisės istorijos centras“ (angl. *Center for English Legal History*) bei „Teisės, medicinos ir gyvybės mokslų centras“ (angl. *Centre for Law, Medicine and Life Sciences*)⁹¹.

Ketvirtojoje vietoje esančio Jungtinių Amerikos Valstijų Jeilio universiteto Teisės mokykloje yra vientisoji teisės studijų programa, kuri vėliau išsišakoja į atskiras teisės šakas – konstitucinę teisę, administracinę teisę, baudžiamąją teisę ir kt. Tačiau ši teisės mokykla išsiskiria tuo, kad studentai patys pasirenka didelę dalį dalykų tiek iš savo, tiek iš kitų fakultetų, taip užpildydami savo studijų programą įvairiomis disciplinomis. Taip pat tarp privalomų dalykų yra su pasirinkta šaka susijusių tarpdisciplininių dalykų, pavyzdžiui, filosofija, tačiau universiteto tinklapyje skelbiama, kad netgi nėra nurodomos pilnos studijų programos, kadangi studentai didelę dalį studijuojamų dalykų (be privalomųjų) pasirenka patys savo nuožiūra⁹².

Jeilio universiteto Teisės mokykloje yra šie tarpdisciplininiai tyrimų centrai: „John M. Olin teisės, ekonomikos ir viešosios politikos centras“ (angl. *John M. Olin Center for Law, Economics and Public Policy*), „Solomon sveikatos teisės ir politikos centras“ (angl. *Solomon Center for Health Law & Policy*), „Jeilio aplinkos teisės ir politikos centras“ (angl. *Yale Center for Environmental Law and Policy*) bei „Jeilio teisės ir filosofijos centras“ (angl. *Yale Center for Law and Philosophy*)⁹³.

Penktojoje vietoje esančio Jungtinių Amerikos Valstijų Stanfordo universiteto Teisės mokykloje siūlomos šios tarpdisciplininiškumu pasižyminčios teisės magistro studijų programos: „Bendroji valdžia ir praktika“ (angl. *Corporate Governance & Practice*), „Teisė, mokslas ir technologijos“ (angl. *Law, Science & Technology*) bei „Tarpautinė ekonominė teisė, verslas ir politika“ (angl. *International Economic Law, Business & Policy*). Stanfordo universitetas pasižymi jungtinių studijų programų gausa, teisės mokykloje siūlomos šios

⁹⁰ *University of Cambridge Law* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.undergraduate.study.cam.ac.uk/courses/law>>.

⁹¹ *University of Cambridge Law faculty Centers* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.law.cam.ac.uk/research-link/faculty-centres-networks-and-groups>>.

⁹² *Yale Law School Areas of Interest* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://law.yale.edu/studying-law-yale/areas-interest>>.

⁹³ *Yale Law School Centers and Workshops* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://law.yale.edu/centers-workshops>>.

jungtinės studijų programos: „Teisė ir bioinžinerija” (angl. *Law and Bioengineering*), „Teisė ir verslas” (angl. *Law and Business*), „Teisė ir komunikacijos” (angl. *Law and Communication*), „Teisė ir kompiuterių mokslai” (angl. *Law and Computer Science*), „Teisė ir ekonomika” (angl. *Law and Economics*), „Teisė ir elektros inžinerija” (angl. *Law and Electrical Engineering*), „Teisė, gamta ir ištekliai” (angl. *Law and Environment and Resources*), „Teisė, sveikatos tyrimai ir elgsena” (angl. *Law and Health Research and Policy*), „Teisė ir istorija” (angl. *Law and History*), „Stanfordo globalinės studijos” (angl. *Stanford Global Studies*), „Teisė ir tarptautinės politikos studijos” (angl. *Law and International Policy Studies*), „Teisė ir vadybos mokslas ir inžinerija” (angl. *Law and Management Science and Engineering*), „Teisė ir medicina” (angl. *Law and Medicine*), „Moderniosios minties ir literatūros teisės programa” (angl. *Law Program in Modern Thought and Literature*), „Teisė ir neuromokslai” (angl. *Law Neurosciences IDP, School of Medicine, NEURS*), „Teisė ir filosofija” (angl. *Law and Philosophy*), „Teisė ir politikos mokslai” (angl. *Law and Political Science*), „Teisė ir psichologija” (angl. *Law and Psychology*), „Teisė ir viešojo tvarka” (angl. *Law and Public Policy*) ir „Teisė ir sociologija” (angl. *Law and Sociology*)⁹⁴. Ši jungtinių studijų gausa parodo, kaip vertinamas studijų tarpdisciplininis pobūdis ir kaip skatinamas teisininkų žinių plėtimas.

Stanfordo universiteto Teisės mokykloje yra šie tarpdisciplininiai tyrimų centrai: „Elektroninės prekybos centras” (angl. *Center of E-Commerce*), „Stanfordo interneto ir visuomenės centras” (angl. *Center of Internet and Society*), „Teisės ir biomokslų centras” (angl. *Center of Law and Biosciences*), „Stanfordo teisės ir istorijos centras” (angl. *Stanford Center for Law and History*), „Stanfordo tarptautinių konfliktų ir derybų centras” (angl. *Stanford Center on International Conflict and Negotiation*)⁹⁵.

Šeštojoje vietoje esančio Niujorko universiteto Teisės mokyklos internetiniame tinklapyje pabrėžiamas studijų tarpdisciplininis pobūdis. Pirmoji siūloma tradicinė studijų programa „Teisė”, tačiau, nors pagal pavadinimą galima pagalvoti, jog tai „gryniausia” iš siūlomų teisės studijų programa, aprašyme nurodoma, kad ši programa unikali būtent tuo, kad studentai patys pasirenka didžiąją dalį dalykų, kuriuos mokysis, o tai leidžia jiems kuo labiau pajavairinti savo programas ir plėsti savo žinias pageidaujamos juos dominančiose srityse. Kitos studijų programos suskirstytos pagal įprastas teisės šakas, tačiau

⁹⁴ *Stanford Law School Degrees* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://law.stanford.edu/education/degrees/joint-degrees-within-stanford-university/>>.

⁹⁵ *Stanford Law School Organizations* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <https://law.stanford.edu/organizations/?page=1&tax_and_terms=307>.

tarpdiscipliniškumu ypač pasižymi su ekonomikos mokslu susijusios programos: „Tarptautinis verslo reguliavimas” (angl. *International Business Regulation*), „Konkurencijos, naujovių ir informacijos teisė” (angl. *Competition, Innovation and Information Law*), „Tarptautinis verslo reguliavimas” (angl. *International Business Regulation*), „Tarptautinis apmokestinimas” (angl. *International Taxation*) bei „Apmokestinimas” (angl. *Taxation*)⁹⁶.

Niujorko universiteto Teisės mokykloje yra šie tarpdisciplininiai tyrimų centrai: „Internetinio saugumo centras” (angl. *Center for Cybersecurity*), „Finansinių institucijų centras” (angl. *Center for Financial Institutions*), „Teisės ir filosofijos centras” (angl. *Center for Law and Philosophy*), „Teisės, ekonomikos ir organizavimo centras” (angl. *Center for Law, Economics, and Organization*), „Engelberg inovacijų teisės ir politikos centras” (angl. *Engelberg Center on Innovation Law and Policy*), „Frank J. Guarini aplinkos, energijos ir žemės išteklių naudojimo centras” (angl. *Frank J. Guarini Center on Environmental, Energy, and Land Use Law*), „Jean Monnet tarptautinės ir regioninės ekonomikos ir teisės centras” (angl. *Jean Monnet Center for International and Regional Economic Law & Justice*), „Pollack teisės ir verslo centras” (*Pollack Center for Law & Business*) bei „Valstijų energetikos ir aplinkosaugos tarpusavio poveikio centras” (angl. *State Energy & Environmental Impact Center*)⁹⁷.

Septintojoje vietoje esančios Londono ekonomikos ir politikos mokslų mokyklos Teisės fakultete studijų programos yra sudarytos pagal specializacijas. Specializacijų sąrašas yra gausus, o nemaža jų dalis pasižymi tarpdiscipliniškumu, pavyzdžiui, „Bankininkystės teisė ir finansinis reguliavimas” (angl. *Banking law and financial regulation*), „Konkurencijos, inovacijų ir prekybos teisė” (angl. *Competition, innovation and trade law*), „Informacinių technologijų, medijų ir komunikacijų teisė” (angl. *Information technology, media and communications law*), „Tarptautinio verslo teisė” (angl. *International business law*) bei „Apmokestinimas” (angl. *Taxation*)⁹⁸.

Nors Londono ekonomikos ir politikos mokslų mokyklos Teisės fakultete nėra tyrimų centrų, galima rasti informacijos, kad Teisės fakultete vykdomi tyrimai, suskirstyti pagal atskiras tyrimų sritis. Tarpdiscipliniškumu pasižymi tokios sritys kaip „Bendradarbiavimo,

⁹⁶ *New York University Law Degrees and Programs* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.law.nyu.edu/llmjsd/degrees-programs>>.

⁹⁷ *New York University Law Centers and Institutes* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.law.nyu.edu/centers>>.

⁹⁸ *The London School of Economics and Political Science Law Programme Structure* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.lse.ac.uk/law/study/llm/programme-structure>>.

nemokumo ir finansų teisė” (angl. *Corporate, Insolvency and Finance Law*) „Informacinių technologijų komunikacijų, medijų bei komunikacijų teisė” (angl. *ICT, Media and Communications Law*), „Tarpautinės ekonomikos teisė” (angl. *International Economic Law*), „Teisinės ir socialinės teorijos” (angl. *Legal and Social Theory*) bei „Apmokestinimas” (angl. *Taxation*)⁹⁹.

Aštuntojoje vietoje esančio Kalifornijos universiteto Berklyje Teisės mokykloje tarp teisės studijų programų be pagrindinių įprastų teisės šakų galima rasti tokias tarpdisciplinines studijų programas kaip „Verslo teisė” (angl. *Business law*), „Teisė ir technologijos” (angl. *Law and Technology*), „Viešieji interesai ir socialinis teisingumas (angl. *Public Interest and Social Justice*)¹⁰⁰.

Kalifornijos universiteto Berklyje teisės mokykloje yra šie tarpdisciplininiai tyrimų centrai: „Berklio teisės ir verslo centras” (angl. *Berkeley Center for Law and Business*), „Berklio teisės ir technologijų centras” (angl. *Berkeley Center for Law & Technology*) bei „Teisės, energijos ir aplinkosaugos centras” (angl. *Center for Law, Energy & Environment*)¹⁰¹.

Devintojoje vietoje esančio Kolumbijos universiteto Teisės mokykloje teisės magistro studijų programoje yra tokie tarpdisciplininiai dalykai kaip „Teisė ir ekonomika” (angl. *Law and Economics*), „Teisė ir socialiniai mokslai” (angl. *Law and Social Sciences*), „Teisės istorija ir filosofija” (angl. *History and Philosophy of Law*) ir kiti¹⁰². Be to, pabrėžiama, kad teisės studijų tarpdiscipliniškumas yra itin svarbus, todėl nuolat bendradarbiaujama su šio universiteto Verslo mokykla bei Tarpautinių ir viešųjų santykių mokykla¹⁰³.

Kolumbijos universiteto Teisės mokykloje yra šie tarpdisciplininiai tyrimų centrai: „Sutarčių ir ekonomikos organizacijų centras” (angl. *Center for Contract and Economic Organization*), „Institucinių ir socialinių pokyčių centras” (angl. *Center for Institutional and Social Change*), „Nediskriminavimo ir socialinės politikos studijų centras” (angl. *Center for Intersectionality and Social Policy Studies*), „Teisės ir filosofijos centras” (angl. *Center for*

⁹⁹ *The London School of Economics and Political Science Law Research Areas* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.lse.ac.uk/law/research/research-areas>>.

¹⁰⁰ *Berkeley University of California Law Programs* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.law.berkeley.edu/academics/llm/>>.

¹⁰¹ *Berkeley University of California Law Research* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.law.berkeley.edu/research/>>.

¹⁰² *Columbia Law School Courses* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.law.columbia.edu/courses/search>>.

¹⁰³ *Columbia Law School Programs* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.law.columbia.edu/admissions/graduate-legal-studies/llm-program>>.

Law and Philosophy), „Teisės ir ekonomikos studijų centras” (angl. *Center for Law and Economic Studies*), „Teisės ir kultūros studijų centras” (angl. *Center for the Study of Law and Culture*), „Bendrovių valdymo centras” (angl. *Center on Corporate Governance*), „Kolumbijos tvaraus investavimo centras” (angl. *Columbia Center on Sustainable Investment*), „Ira M. Millstein globalinės prekybos ir bendrovių centras” (angl. *Ira M. Millstein Center for Global Markets and Corporate Ownership*), „Kernochan teisės, medijų ir meno centras” (angl. *Kernochan Center for Law, Media and the Arts*) bei „Richard Paul Richman verslo, teisės ir viešosios politikos centras” (angl. *Richard Paul Richman Center for Business, Law, and Public Policy*)¹⁰⁴.

Dešimtojoje vietoje esančio Čikagos universiteto Teisės mokykloje nėra apibrėžtų teisės studijų programų, specializuotų kursų. Teisės studentai patys sau susidaro studijų programas, pasirinkdami dalykus iš pateikiamo teisės mokykloje dėstomų dalykų sąrašo¹⁰⁵. Šiame universitete itin vertinamas tarpdiscipliniškumas, todėl studentams siūlomi ir kitų mokslų – ekonomikos, filosofijos, istorijos ir kitų disciplinų dalykai. Taip pat siūlomi dvigubi laipsniai, o šiuo metu šiame universitete yra siūlomas teisės mokslo laipsnis kartu su verslo, viešosios politikos, religijos studijų, tarptautinių santykių, kompiuterių santykių, kalbotyros ar ekonomikos mokslų laipsniais¹⁰⁶.

Čikagos universiteto Teisės mokykloje yra šie tarpdisciplininiai tyrimų centrai: „Coase-Sandor teisės ir ekonomikos institutas” (angl. *Coase-Sandor Institute for Law and Economics*) bei „Teisės, filosofijos ir žmogiškųjų vertybių centras” (angl. *Center for Law, Philosophy, and Human Values*)¹⁰⁷.

Taigi, akivaizdu, kad geriausių pasaulio teisės fakultetų ir teisės mokyklų studijų programos bei tyrimų centrai gan stipriai pasižymi tarpdiscipliniškumu, yra siūlomi įvairūs kitų disciplinų dalykai, o tarp jų ypatingai dažnai galima pastebėti dalykus, rodančius ypač dažną teisės mokslo bendradarbiavimą su ekonomikos, politikos mokslais, taip pat neretai susiduriama su technologijų, informacinių technologijų mokslais, taip pat su aplinkosauga, energetika susijusiais mokslais bei sveikatos mokslais, ir, žinoma, su tokiais mokslais kaip istorija, filosofija, kurių ryšys su teise yra tradicinis ir seniai pripažįstamas.

¹⁰⁴ *Columbia Law School Research Centers and Programs* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.law.columbia.edu/research-scholarship/programs>>.

¹⁰⁵ *The University of Chicago the Law School Programs* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.law.uchicago.edu/lm/features>>.

¹⁰⁶ *The University of Chicago the Law School Interdisciplinary Inquiry* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.law.uchicago.edu/interdisciplinary>>.

¹⁰⁷ *The University of Chicago the Law School Research Centers* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.law.uchicago.edu/centers>>.

Nagrinėjant geriausių pasaulio teisės fakultetų bei teisės mokyklų studijų teisės programas bei tyrimų centrus aktualu paminėti, kad Jungtinėse Amerikos Valstijose teisės studijos gerokai skiriasi nuo Europos universitetuose įprasto tvarkos, kur pirmiausia įgyjamas teisės bakalauro laipsnis, vėliau – magistro, ir kiti aukštesni laipsniai. Jungtinių Amerikos Valstijų universitetuose stojant į teisę, tiksliau, vadinamąsias universitetų teisės mokyklas (angl. *Law Schools*) yra reikalavimas jau būti baigus bet kurios disciplinos bakalauro studijas, ir tik tada stoti į teisės magistro studijas¹⁰⁸. Yra rekomenduotinų prieš teisės studijas bakalauro studijų sąrašai, į kuriuos pagrindinės patenkančios disciplinos yra tradiciškai su teise siejamos disciplinos – istorija, filologija, filosofija, politikos mokslai, ekonomika, verslas ir kitos, tačiau tai tik rekomendacijos, kadangi stojant į teisės mokyklą galima turėti bet kokios disciplinos bakalauro laipsnio išsilavinimą¹⁰⁹. Ši unikali Jungtinių Amerikos Valstijų teisinio išsilavinimo sistema parodo, kaip vertinamas teisės ryšys su kitais mokslais, ir netgi jog teisininkui nepakanka vien tik teisinio išsilavinimo – jis turi turėti kitų disciplinų žinių. Žinoma, paprastai, jau teisės mokyklose, kai studentai profiliuojasi ir renkasi, ties kuriomis teisės sritimis labiausiai susitelks, dažniausiai sieja su savo bakalauro studijų disciplina. Pavyzdžiui, filosofijos bakalauro laipsnį turintis teisės studentas greičiausiai plės savo žinias teisės filosofijos srityje, ekonomikos bakalauro laipsnį turintis teisės studentas – verslo teisės srityje. Visa tai leidžia suprasti, kad Jungtinėse Amerikos Valstijose vyrauja nuomonė, jog teisininkas turi turėti ir kito dalyko, su kuriuo siejama jo sritis žinias, bent jau pagrindus, o ne išmanyti vien tik su teise susijusius dalykus. Be to, kitų disciplinų žinojimo būtinumas rodo ir tai, kad siekiama, kad teisininkai gebėtų pažvelgti į problemas įvairiapusiškiau, o jų žinių laukas ir akiratis būtų kuo platesnis.

Svarbu paminėti, kad apžvelgtos tik teisės studijų programos ir tyrimų centrai, kaip dalykai, padedantys įvertinti studijų tarpdiscipliniškumą. Galima rasti ir daugiau universitetų požiūrį į teisės mokslo tarpdiscipliniškumą parodančių dalykų, pavyzdžiui, tai, kad galima patiems pasirinkti studijų dalykus ir susidėlioti programas, taip pat teisės fakultetuose ir teisės mokyklose vykdomi įvairūs tarpdisciplininiai projektai, įvairūs tyrimai. Be to, nagrinėjant dar išsamiau tikriausiai kiekviename dėstomame dalyke ar tyrime galima būtų atrasti tarpdiscipliniškumo apraiškų, tik šiuo atveju nėra tiriama taip plačiai, o susitelkiama į teisės studijų programas bei universitetuose veikiančius mokslinių tyrimų centrus.

¹⁰⁸ *International Student. Legal Education System* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.internationalstudent.com/study-law/legal-education-system/>>.

¹⁰⁹ *Lawyer Education. Pre Law Schools* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.lawyeredu.org/best-pre-law-schools.html>>.

3.2. Teisės mokslo tarpdiscipliniškumas Lietuvos universitetuose

Analizuojant Lietuvos universitetų teisės studijų tarpdiscipliniškumą kiek išsamiau apžvelgiamos ne tik studijų programos ir mokslinių tyrimų centrai, bet ir studijų programose dėstomi dalykai. Taip yra todėl, kadangi Lietuvos universitetuose dažniausiai yra viena bendroji studijų programa, vėlesniuose kursuose atsišakojanti pagal teisės kryptis, tad ir studijų tarpdiscipliniškumui įvertinti neužtenka vien tik pasižiūrėti programas, kuriose atsispindėtų, su kokiais mokslais siejama teisė, o reikalinga pasižiūrėti ir pačius bendrosios teisės programose dėstomus dalykus. Kitaip nei daugumoje užsienio universitetų, kur teisės mokslo siejimas su kitais mokslais matyti jau pačiose skirtingose studijų programose, Lietuvoje tarpdisciplininiai dalykai dažniausiai yra įterpti bendrosios teisės studijų programose.

Vilniaus universiteto Teisės fakultete siūloma vientisųjų studijų programa „Teisė“. Šioje studijų programoje be įprastų bendrųjų bei šakinių teisės disciplinos studijų dalykų yra tokie privalomi dalykai kaip politikos teorija ir politinės sistemos, teisės istorija, politinių ir teisinių teorijų istorija, užsienio kalbos. Tarp pasirenkamųjų dalykų yra tokie dalykai kaip retorika ir teisinė kalba, tarptautinių santykių istorija, teisės sociologija, socialinių mokslų metodologija, tarptautinis apmokestinimas bei kiti¹¹⁰.

Prieš kelis metus Vilniaus universiteto Teisės fakultete tarp privalomų studijų dalykų buvo ir logika bei filosofija, tačiau vėliau studijų programa buvo kiek pakoreguota, ir šiuo metu minėti dalykai yra tik tarp pasirenkamųjų dalykų, tiksliau, tarp Bendrųjų universitetinių studijų dalykų, dėstomų kituose fakultetuose.

Vilniaus universitete nuo 2016 m. yra nauja programa „Verslas ir teisė“¹¹¹. Tai Ekonomikos ir Teisės fakultetų jungtinė programa, pristatoma kaip pirmoji tarpdisciplininė bakalauro studijų programa Lietuvoje, jungianti verslo, ekonomikos, teisės mokslus¹¹². Šios studijų programos buvimas taip pat parodo, kad Vilniaus universitete teisės mokslas yra glaudžiai siejamas su verslu, ekonomika.

¹¹⁰ *Vilniaus universiteto Teisės fakulteto dieninių studijų programa* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <http://www.tf.vu.lt/wp-content/uploads/2016/06/Dieniniu-st.-programa-2017-m.-srautas_2018-02-14.pdf>.

¹¹¹ *Vilniaus universiteto Verslo ir teisės studijų programa* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.vu.lt/kviecia/component/k2/item/706>>.

¹¹² *Vilniaus universiteto Verslo ir teisės studijų programa* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.verslasteise.ef.vu.lt/>>.

Svarbu paminėti, kad Vilniaus universiteto studentams, tarp jų, žinoma, ir Vilniaus universiteto Teisės fakulteto studentams, yra dėstomi Bendrųjų universitetinių studijų dalykai (moduliai), kuriuos studentai pasirenka iš kitų nei jų studijuojamų fakultetų siūlomų dalykų papildomai dalykus, nedėstomus jų fakultetuose. Tai skatina studentus plėsti akiratį, domėtis ir kitais mokslais, padeda susieti kelių disciplinų žinias¹¹³. Žinoma, tai neparodo konkrečių disciplinų tarpusavio ryšio, tačiau leidžia suprasti, kad yra skatinamas skirtingų mokslų tarpusavio ryšys, bendradarbiavimas, padedama pažvelgti į mokslą kitaip, atrasti, ką galima pritaikyti savo studijuojamame dalyke iš to, kas buvo sužinota mokantis kito fakulteto dalyką. „Bendrųjų universitetinių studijų dalykai (moduliai) – tai pasaulėžiūrą ir bendrąją erudiciją ugdantys dalykai (moduliai)“¹¹⁴, todėl juos galima laikyti dalykais, padedančiais sieti kelių skirtingų mokslų žinias ir taip skatinančius jų tarpusavio bendradarbiavimą.

Vilniaus universiteto Teisės fakultete esantys tyrimų centrai suskirstyti pagal teisės šakas, akivaizdžiu tarpdiscipliniškumu pasižymi nebent teisės istorijos mokslo centras¹¹⁵. Tačiau tai, kad tyrimų centrų pavadinimuose nematyti su tarpdiscipliniškumu iškart siejamų sąvokų, nereiškia, kad tarpdiscipliniškumas šiame universitete nėra pripažįstamas, o ir iš studijų programose esančių dalykų matyti, kad teisė siejama ir su tradiciškai su teisės mokslu siejamais mokslais, tokiais kaip istorija, filosofija, ir su kiek naujesnį ryšį turinčiais mokslais – ekonomika, verslu.

Vytauto Didžiojo universiteto vientisųjų dieninių programos „Teisė“ studijų programoje tarp privalomų dalykų be įprastų grynai teisės studijų dalykų yra lotynų kalbos pradžios teisininkams, politinės-teisinės institucijos, teisės istorija, viešasis kalbėjimas, teisinis argumentavimas, teisinė anglų kalba, teisininkų etika, teisės filosofija: teisingumas, visuomenė, ekonomika¹¹⁶.

Vytauto Didžiojo universiteto aprašymuose pabrėžiama, kad šioje aukštojoje mokykloje ypač vertinamas *Artes liberales* principas, kurio esminė idėja – plataus profilio išsilavinimas, o jį suteikti padeda būtent studijų tarpdiscipliniškumas. Siekiant užtikrinti studentų įvairiapusišką išsilavinimą, Vytauto Didžiojo universiteto studentams siūloma mokytis pasirinktas kitų mokslo sričių disciplinas. Teisės vientisųjų dieninių studijų programos

¹¹³ *Vilniaus universiteto studijų nuostatai* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.vu.lt/studijos/studentams/45-studijos/studijos/2557-studiju-nuostatai>>.

¹¹⁴ *Ibid.*

¹¹⁵ *Vilniaus universiteto Teisės fakulteto mokslo centrai* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.tf.vu.lt/mokslas/mokslo-centrai/>>.

¹¹⁶ *Vytauto Didžiojo universiteto teisės studijų programa* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.vdu.lt/lt/study/program/subject/150/>>.

studentai per pirmuosius dvejus studijų metus (I – IV semestrų metu) kiekvieno semestro metu privalomai studijuoja po tris/keturis pasirinktus kitų fakultetų studijų dalykus. Siūlomi įvairūs dalykai iš šių sričių – socialinių mokslų, humanitarinių mokslų, menų bei fizinių, biomedicinos ir technologijos mokslų. Taip pat svarbu paminėti, kad tarp šių dalykų teisės studentai privalomai turi studijuoti pasirinktos užsienio kalbos (pasirinkimas platus – nuo anglų ar rusų kalbų, iki hebrajų, kirgizų kalbų) dalykus bei kompiuterinio raštingumo studijų dalyką¹¹⁷.

Taip pat svarbu paminėti, jog Vytauto Didžiojo universitete dar siūloma ir bakalauro dieninių studijų programa „Teisė ir finansai“. Tai Teisės fakultete siūloma programa, tačiau į šią programą be teisės dalykų įeina ir didžiąją programos dalį sudaro tokie dalykai kaip ekonomikos pagrindai, finansų pagrindai, valstybės pagrindai, ES finansų sistema, finansų apskaita ir atskaitomybė, mokesčiai ir apmokestinimas, statistiniai metodai ekonomikoje, verslo etika ir socialinė atsakomybė, verslo finansų pažintinė praktika, taikomoji ekonometrija, verslo finansų valdymas¹¹⁸. Be šių dalykų dar yra privaloma pasirinkti dalykus iš kitų fakultetų, kaip ir jau aptartoje vientisųjų dieninių studijų programoje „Teisė“. Iš finansų srities studijų dalykų gausos ir įvairovės matyti, kad studijų programa „Teisė ir finansai“ yra puikus tarpdisciplininių studijų pavyzdys. Taip pat siūloma Tarptautinio verslo teisės magistrantūros studijų programa¹¹⁹ bei Baudžiamosios ir verslo teisės studijų programa¹²⁰, kuriuose taip pat be teisei įprastų dalykų gausu dėstomų su verslu, ekonomika siejamų dalykų. Matyti, kad Vytauto Didžiojo Universitete teisė itin siejama su verslu, finansais, kas rodo, kad šio universiteto akademinėje bendruomenėje pripažįstamas ir netgi skatinamas teisės mokslo ir ekonomikos mokslų bendradarbiavimas.

Vytauto Didžiojo universiteto Teisės fakultete kaip tyrimų centrų atitikmuo yra susibūrusi grupė, kitaip dar vadinama klasteriu, tirianti globalizacijos įtaką teisei¹²¹. Šie tyrimai yra tarpdisciplininiai, pabrėžiama, kad globalizacijos įtaka teisei tiriama pasitelkiant įvairius mokslus ir jų žinias.

¹¹⁷ *Vytauto Didžiojo universitete dėstomi dalykai* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.vdu.lt/lt/studijos/apie-studijas-vdu/destomi-dalykai/>>.

¹¹⁸ *Vytauto Didžiojo universiteto teisės ir finansų studijų programa* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.vdu.lt/lt/study/program/subject/243/>>.

¹¹⁹ *Vytauto Didžiojo universiteto tarptautinio verslo teisės studijų programa* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://teise.vdu.lt/studiju-programos/tarptautinio-verslo-teises-magistranturos-programa/>>.

¹²⁰ *Vytauto Didžiojo universiteto Teisės fakulteto studijų programos* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://teise.vdu.lt/studiju-programos/?lt/study/program/show/269>>.

¹²¹ *Vytauto Didžiojo universiteto klasteris* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://teise.vdu.lt/mokslas/klasteris>>.

Taip pat Vytauto Didžiojo universiteto Teisės fakultete yra vykdomas tarpdisciplininis projektas „Ateities teisės, etikos ir intelektualių technologijų integralumo studija“, kuriame atliekami teisės, informacinių technologijų ir etikos tyrinėjimai, siejant šiuos mokslus, tiriant netgi tokias sritis kaip robotika ar kitos naujovės. Šiame projekte dalyvaujantys mokslininkai bendradarbiauja ir su Europos bei Jungtinių Amerikos Valstijų mokslininkais¹²².

Mykolo Romerio universiteto bakalauro studijų programoje „Teisė“ yra privalomi dalykai logika, filosofija, profesinė užsienio kalba, teisės istorija, teisės filosofija, mokslinių tyrimų metodologijos pagrindai, finansų ir mokesčių teisė. Tarp pasirenkamųjų dalykų yra teismo medicina, verslo steigimo formos¹²³.

Magistrantūros studijų programos gan standartinės, suskirstytos pagal teisės šakas. Išsiskiria nebent „Civilinė ir verslo teisė“, kurios aprašyme pabrėžiama, kad tai ne standartinė civilinė teisė, o joje nemažai bendradarbiavimo su verslu įprastai siejamais ekonomikos mokslais¹²⁴.

Iki 2017 m. Mykolo Romerio universitete dar buvo studijų programa „Teisė ir valdymas“, kurioje šalia įprastų teisei disciplinų buvo dėstomi tokie dalykai kaip savivaldos teisė, valdymas, valstybės tarnybos teisė. Pastaraisiais metais priėmimas į šią studijų programą nebevyksta, tačiau apžvelgus ankstesnę programos struktūrą matyti, šioje studijų programoje buvo dėstomi tie patys teisės dalykai kaip ir bendrojoje teisės programoje, tik papildomai buvo įterpti keli su valstybės ar privataus sektoriaus valdymu susiję dalykai¹²⁵.

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto internetiniame tinklapyje nurodytos šiuo metu fakultete atliekamų mokslinių tyrimų kryptys: teisingumo, saugumo ir žmogaus teisių kryptis, informacinių ir komunikacinių technologijų socialinių transformacijų kryptis, tvarios socialinės ekonominės plėtros globalizacijos sąlygomis kryptis, užimtumo galimybių didinimo ir gyvenimo kokybės gerinimo kryptis bei vertybių tęstinumo ir kaitos globalioje visuomenėje kryptis¹²⁶. Tai galima laikyti mokslinių tyrimų centrų atitikmenimis,

¹²² *Vytauto Didžiojo universiteto tarpdisciplininis projektas* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://teise.vdu.lt/naujienos/tarpdisciplininiame-projekte-teises-ir-etikos-tyrinejimai>>.

¹²³ *Mykolo Romerio universiteto teisės studijų programa* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <https://stdb.mruni.eu/studiju_programos_aprasas.php?id=9887&l=lt>.

¹²⁴ *Mykolo Romerio universiteto Magistrantūros studijų programos* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <http://www.mruni.eu/lt/universitetas/fakultetai/teises_fakultetas/studijos/magistranturos_studijos/>.

¹²⁵ *Mykolo Romerio universiteto Magistrantūros studijų programos* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <https://stdb.mruni.eu/studiju_programos_aprasas.php?id=8390&l=lt>.

¹²⁶ *Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto mokslinių tyrimų kryptys* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą:

parodančiais, kad fakultete atliekami įvairūs tyrimai, siejami ne tik su teisės mokslu, bet ir su informacinėmis technologijomis, sociologija, ekonomika, taip pat reaguojantys į visuomenės pokyčius bei skatinantys mokslų tobulėjimą kartu su minėtais pokyčiais visuomenėje.

Taip pat svarbu paminėti, kad Mykolo Romerio universitete yra Socialinių inovacijų laboratorijų tinklas. „Socialinių inovacijų laboratorijų tinklas MRU LAB – tarpdisciplininės mokslininkų, tyrėjų, studentų ir kitų suinteresuotųjų asmenų grupės, kurios įgyvendina MRU mokslo programas ir kuria aukšto lygio žiniomis, naujausiomis technologijomis, mokslo, verslo, valdžios institucijų ir visuomenės bendradarbiavimu bei tinkliniu valdymu grindžiamą ekosistemą“¹²⁷. Laboratorijų sąrašė galima rasti tokias tarpdisciplinines tyrimų grupes kaip „Aplinkos valdymo laboratorija“, „Gyvenimo kokybės laboratorija“, „Lyčių tyrimų laboratorija“, „Mediacijos ir darnaus ginčų sprendimo laboratorija“, „Saugumo tyrimų laboratorija“, „Sociologinių tyrimų laboratorija“, „Teisingumo tyrimų laboratorija“, „Verslo inovacijų laboratorija“, „Vertybių tyrimų laboratorija“, „Viešojo valdymo inovacijų laboratorija“, „Žmogaus teisių laboratorija“ bei kitas tyrimų grupes, kuriose atliekami tyrimai pasitelkiant tiek teisės mokslą, tiek kitus mokslus¹²⁸.

Taigi, Lietuvos universitetų teisės programose bei tyrimų centruose atsispindi tai, kad nors studijos dar kiek mažiau tarpdisciplininės nei analizuotų geriausių pasaulio universitetų, tačiau matyti pakankamai stiprus bendradarbiavimo su kitais mokslais pripažinimas. Galima išskirti, kad Lietuvoje teisės mokslo bendradarbiavimas akivaizdžiausiai pripažįstamas su ekonomikos, politikos mokslais, taip pat su tradiciškai su teise siejamais filosofijos, istorijos mokslais. Skirtingai nuo užsienio universitetų, randama mažiau sąsajų su technologijomis, gamtos mokslais, tačiau tikėtina, kad teisės mokslas Lietuvos akademinėse bendruomenėse bus laikomas vis atviresniu mokslu ir „įsileis“ vis daugiau ir vis įvairesnių mokslų.

<https://www.mruni.eu/lt/universitetas/fakultetai/teises_fakultetas/mokslina_veikla/fakulteto_moksliniu_tyrimu_kryptys/>.

¹²⁷ *Mykolo Romerio universiteto laboratorijų tinklas MRU LAB* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.mruni.eu/lt/mokslas/mokslas/laboratorijos/>>.

¹²⁸ *Ibid.*

IŠVADOS

1. Teisės mokslas apima visą teisę plačiąja prasme – teisės normas, teismų praktiką, doktriną, realų veikimą visuomenėje. Teisės mokslas tiria ir tai, kokia teisė yra, ir tai, kokia turėtų būti, taip padėdamas atrasti kuo tinkamesnį teisinį reguliavimą ir taip kuo maksimaliau užtikrinti teisingumą.

2. Tarpdiscipliniškumas yra skirtingų mokslų tarpusavio bendradarbiavimas, leidžiantis įvairiapusiškiau ištirti jiems aktualias problemas pasitelkiant skirtingų mokslų žinias, metodus, mokslininkų patirtis ar bet kokią kitokią kitų mokslų pagalbą.

3. Teisei svarbu bendradarbiauti su kitais mokslais, kadangi teisė nėra atskirtas nuo kitų mokslas, o kaip tik turintis ir ką naudingo ir „pasiimti“ iš kitų mokslų, ir ką suteikti. Neretai vien teisės mokslo neužtenka, kadangi dauguma teisei aktualių reiškinių yra ne tik teisiniai, bet ir susiję su kitais mokslais. Teisės ir kitų mokslų bendradarbiavimas leidžia kuo įvairiapusiškiau ištirti teisei aktualias problemas ir taip užtikrinti, kad tyrimų rezultatai būtų kuo teisingesni.

4. Yra mokslų, su kuriais teisė bendradarbiavo jau nuo seno, o dabar, vis atrandant naujų idėjų ir plečiant bendradarbiavimo galimybes, prie šio bendradarbiavimo vėl grįžtama – tai istorija, filosofija, sociologija. Yra ir mokslų, kurių bendradarbiavimas su teise yra gan naujas, tačiau vis labiau besiplečiantis reiškinys – tai ekonomika, neuromokslai. Skirtingų mokslų bendradarbiavimas su teisės mokslu suteikia įvairios naudos: istorija padeda pažinti praeitį ir taip leidžia iš jos pasimokyti, filosofija padeda mąstyti, sociologija padeda teisei geriau ištirti visuomenę, suprasti jos poreikius, ekonomika padeda nustatyti, koks reikalingas su finansais susijusių santykių reguliavimas, o neuromokslai – geriau suprasti mąstymo procesus.

5. Atlikus empirinį tyrimą pastebėta, kad užsienio universitetuose teisės studijos ir tyrimų centrai gan stipriai pasižymi tarpdiscipliniškumu, teisės mokslui būdingas bendradarbiavimas su įvairiais mokslais: ekonomika, politikos mokslais, informacinių ir kitų technologijų mokslais, aplikosauga, istorija, filosofija, sveikatos mokslais. Lietuvos universitetų teisės studijų programose bei mokslinių tyrimų centruose teisės mokslo tarpdiscipliniškumas

atsispindi kiek mažiau, tačiau taip pat galima rasti mokslų tarpusavio bendradarbiavimo pripažinimą rodančių teisės studijų programų, dėstomų dalykų bei tyrimų centrų. Lietuvos universitetuose teisės mokslas dažniausiai siejamas su tradiciškai su teise siejamais istorijos, filosofijos mokslais, taip pat su ekonomikos, politikos mokslais.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Specialioji literatūra

- 1) BAUBLYS, L. *et al. Teisės teorijos įvadas: Vadovėlis, 2 leidimas*. Vilnius: Leidykla MES, 2012.
- 2) BEINORAVIČIUS, D. Tarpdisciplininiai teisės pažinimo aspektai. *LOGOS*, 2011, Nr. 68, p. 52-63.
- 3) BERMAN, H. *Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius: Pradai, 1999.
- 4) DUMBLIAUSKAS, V. *Sociologija: mokymo priemonė*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, Vilnius, 1999.
- 5) JAKUTIS, A. *Ekonomikos teorijos pagrindai. Mokomoji knyga*. Vilnius: Vilniaus Gedimino technikos universitetas, 2006.
- 6) KANIŠAUSKAS, S. *Sinergetinio Pasaulėvaizdžio kontūrai*. Vilnius: MRU, 2008.
- 7) KANIŠAUSKAS, S. Transdisciplininis projektas: proveržis į mokslų ir praktikos sintezę. *Problemos*, 2011, t. 80, p. 107-115.
- 8) KELSEN, H. *Grynoji teisės teorija*. Vilnius: Eugrimas, 2002.
- 9) KIRTIKLIS, K. Kas yra akademinės disciplinos ir kaip įmanoma mąstyti tarpdiscipliniškumą. *Filosofija. Sociologija*, 2014, t. 25, Nr. 1, p. 3-10.
- 10) KOŽENIAUSKIENĖ, R. *Juridinė retorika*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.
- 11) KŪRIS, E. *Konstitucinė teisė kaip jurisprudencinė teisė: konstitucinė justicija ir konstitucinės teisės paradigmos transformacija Lietuvoje*. Habilitacijai teikiamų mokslo darbų apžvalga, Vilniaus universitetas, Teisės fakultetas, 2008.
- 12) LASTAUSKIENĖ, G. Bendras mokslas apie teisę ir jo perspektyvos. *Teisė*, 2004, Nr. 51, p. 37-47.
- 13) Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2012 m. spalio 16 d. įsakymas Dėl mokslo kryptių patvirtinimo Nr. V-1457. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 123-6225.
- 14) LEVIČEV, V. Holistinis požiūris į teisės tyrimus. *Teisė*, 2015, Nr. 95, p. 111-122.
- 15) LEVIČEV, V. Teisėtyros metodologinio spektro analizė. *Teisė*, 2015, Nr. 5, p. 100-110.

16) MACEINA, A. *Filosofijos kilmė ir prasmė*. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1978, p. 3.

17) MACKUVIENĖ, E. *Teisinio argumentavimo korektiškumo prielaidos*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.

18) MIKELĖNIENĖ, D. ir MIKELĖNAS, V. *Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai*. Vilnius: Justitia, 1999.

19) MONTESQUIEU *Apie įstatymų dvasią*, Vilnius: Mintis, 2004.

20) NEKRAŠAS, E. *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.

21) PETRAUSKIENĖ, A. Interdisciplininis bendradarbiavimas socialinio darbo praktikoje. *Socialinis darbas*, 2011, t. 10, Nr. 1, p. 42-48.

22) SKURVYDAS, A. ir VALANČIENĖ, D. Naujojo mokslo – sudėtingųjų dinaminių sistemų – tyrimo paradigma: nuo biologijos iki teisės. *Ugdymas kūno kultūra sportas. Socialiniai mokslai*, Nr. 4 (75), 2009, p. 70-78.

23) ŠLAPKAUSKAS, V. Teisės socialinio veikimo modeliavimas ir jo ribos: sociologinis požiūris. *Jurisprudencija*, 2004, t. 51 (43), p. 5-16.

24) TIDIKIS, R. *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003.

25) VALANČIENĖ, D. Naujojo – sudėtingųjų dinaminių sistemų – mokslo įtaka teisės mokslui. *Teisė*, 2011, Nr. 78, p. 197-208.

26) VALANČIENĖ, D. Šiuolaikinės teisės mokslo būklės suvokimo paieška ir žvilgsnis į galimas ateities perspektyvas. *Teisės apžvalga*, 2013, Nr. 1 (10), p. 5-29.

27) VALANČIENĖ, D. *Teisės mokslas senojo ir naujojo mokslo paradigmos akivaizdoje*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015.

28) VALANČIENĖ, D. Teisės paradigmų pažinimo kelias. *Teisė*, 2012, Nr. 82, p. 159-179.

29) VAITKEVIČIŪTĖ, V. *Tarptautinių žodžių žodynas*. L-Ž. Vilnius, žodynas, 2000.

Specialioji literatūra anglų kalba

1) BECKER, L. C. A definition of philosophy. *Metaphilosophy*, 1978, Vol. 8, Nr. 2-3.

2) BERMAN, H. J. Towards an Integrative Jurisprudence: Politics, Morality, History. *California Law Review*, 1988, Vol. 76, No. 4, p. 779 - 801.

3) BRAITHWAITE, J. In praise of tents: regulatory studies and transformative social science, *Annual Review Law Social Science*, 2014, Vol. 10.

4) BROOKS, S. L.; MADDEN, R. G. Relationship-centered lawyering: social science theory for transforming legal practice. *Revista Juridica Universidad de Puerto Rico*, 2009, Vol. 78, Issue 1, p. 23- 42.

5) CARSON, D., BULL, R. *Handbook of psychology in legal contexts*, John Wiley & Sons Ltd, USA, 2003.

6) COOKSON, J. How Neuroscience is Changing the Law? 2010 [interaktyvus. Žiūrėta 2018-03-25]. Prieiga per internetą: <<http://bigthink.com/going-mental/how-neuroscience-is-changing-the-law>>.

7) COTTORRELL, R. Law's Community: Legal Theory in Sociological Perspective (Oxford Socio-Legal Studies). *Oxford: OUP Oxford*, 1995.

8) GREBER, L.; FRANKIC, A.; MULLER, J. National Estuarine Research Reserves (NERRs) as common grounds: towards a holistic science approach to research, education, and outreach with religious communities to enhance climate and environmental literacy at Waquoit Bay, Cape Cod, Massachusetts, USA. *Journal of Integrative Environmental Sciences*, 2011, Volume 8, I. 2, p. 81-101 [interaktyvus. Žiūrėta 2018-03-28]. Prieiga per internetą: <<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1943815X.2011.562515?scroll=top&needAccess=true>>.

9) GOODENAUGH, O. R., Tucker M., Law and Cognitive Neuroscience, *Annual Review Law Social Science*, 2010, Vol. 6.

10) KROEZE, I. J. Legal research methodology and the dream of interdisciplinarity. *PER: Potchefstroomse Elektroniese Regsblad*, 2013, Vol. 16 Nr. 3, p. 35-66 [interaktyvus. Žiūrėta 2018-03-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.scielo.org.za/pdf/pelj/v16n3/04.pdf>>.

11) LARSEN-FREEMAN, D. Chaos/Complexity Science and Second Language Acquisition. *Applied Linguistics*, 2011, Vol. 18, Nr. 2, p. 141-165 [interaktyvus. Žiūrėta 2018-03-28]. Prieiga per internetą: <https://www.uibk.ac.at/anglistik/staff/freeman/course-documents/diane_chaos_paper.pdf>.

12) NISSANI, M. Fruits, Salads, and Smoothies: A working definition of interdisciplinarity. *The Journal of Educational Thought (JET) / Revue de la Pensée Éducative*, 1995, Vol. 29, No. 2, p. 121-128.

13) PECZENIK, A. *Scientia juris: Legal Doctrine as Knowledge of Law and as a Source of Law*. Dordrecht: Springer, 2005.

14) PECZENIK, A. Second Thoughts on Coherence and Juristic Knowledge, On Coherence Theory of Law. In *Proceedings of a symposium in Lund 1997*. Lund: Juristförlaget, 1998.

15) RUCKET, J. Friedrich Carl von Savigny, the Legal Method, and the Modernity of Law, *Juridica International*, 2006, XI, p. 55-67.

16) SIEMS, M. M. Legal Originality. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2008, Nr 28 (1), p. 147-164.

17) SQUIRE, L. *Fundamental Neuroscience*. Elsevier, 2008.

18) SPRANGER, T. M. Neurosciences and the Law: an introduction. *Spranger. International neurolaw*, Heidelberg: Springer, 2012, p. 1-10.

19) SULLIVAN, K. M. Foreword: interdisciplinarity. *Michigan Law Review*, 2002, Vol. 100, No. 6, p. 1217-1226.

20) VIBHUTE, K., AYNALEM, F. *Legal research methods*, 2009 [interaktyvus. Žiūrėta 2018-03-16]. Prieiga per internetą: <<https://chilot.files.wordpress.com/2011/06/legal-research-methods.pdf>>.

21) WAGNER, D. L. *The seven liberal arts in the Middle Ages*, Indiana University Press, 1983.

22) WICK, D. W. Interdisciplinarity and the Discipline of Law. *Journal of Law and Society*, 2004, Vol. 31, Nr. 2, p. 163-193.

Elektroniniai šaltiniai

1) *Berkeley University of California Law Programs* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.law.berkeley.edu/academics/llm/>>.

2) *Berkeley University of California Law Research* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.law.berkeley.edu/research/>>.

3) BUTLER, B. E. *Law and Economics. Annual review* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-03-04]. Prieiga per internetą: <<https://www.iep.utm.edu/law-econ/>>.

4) *Columbia Law School Courses* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.law.columbia.edu/courses/search>>.

5) *Columbia Law School Programs* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.law.columbia.edu/admissions/graduate-legal-studies/llm-program>>.

6) *Columbia Law School Research Centers and Programs* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.law.columbia.edu/research-scholarship/programs>>.

7) *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-03-12]. Prieiga per internetą: <<http://lkiis.lki.lt/dabartinis>>.

8) *European Journal of Law and Economics* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-03-04]. Prieiga per internetą: <<https://www.springer.com/economics/law+%26+economics/journal/10657>>.

9) *Harvard Law School Programs of Study* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://hls.harvard.edu/dept/academics/programs-of-study/>>.

10) *Harvard Law School Research Programs and Centers* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://hls.harvard.edu/faculty-research/research-programs-and-centers/>>.

11) *International Student. Legal Education System* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.internationalstudent.com/study-law/legal-education-system/>>.

12) *Yale Law School Areas of Interest* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://law.yale.edu/studying-law-yale/areas-interest>>.

13) *Yale Law School Centers and Workshops* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://law.yale.edu/centers-workshops>>.

14) *Lawyer Education. Pre Law Schools* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.lawyeredu.org/best-pre-law-schools.html>>.

15) *Lietuvių kalbos žodynas* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-03-02]. Prieiga per internetą: <<http://www.lkz.lt/Visas.asp?zodis=istorija&lns=-1&les=-1>>.

16) *Mykolo Romerio universiteto teisės studijų programa* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <https://stdb.mruni.eu/studiju_programos_aprasas.php?id=9887&l=lt>.

17) *Mykolo Romerio universiteto Magistrantūros studijų programos* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą:

<http://www.mruni.eu/lt/universitetas/fakultetai/teises_fakultetas/studijos/magistranturos_studijos/>.

18) *Mykolo Romerio universiteto Magistrantūros studijų programos* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <https://stdb.mruni.eu/studiju_programos_aprasas.php?id=8390&l=lt>.

19) *Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto mokslinių tyrimų kryptys* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <https://www.mruni.eu/lt/universitetas/fakultetai/teises_fakultetas/moksline_veikla/fakulteto_moksliniu_tyrimu_kryptys/>.

20) *Mykolo Romerio universiteto laboratorijų tinklas MRU LAB* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.mruni.eu/lt/mokslas/mokslas/laboratorijos/>>.

21) *New York University Law Degrees and Programs* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.law.nyu.edu/llmjsd/degrees-programs>>.

22) *New York University Law Centers and Institutes* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.law.nyu.edu/centers>>.

23) *Oxford academic dictionary* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-03-12]. Prieiga per internetą: <<https://en.oxforddictionaries.com/definition/interdisciplinarity>>.

24) *QS World University Rankings Methodology* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.topuniversities.com/qs-world-university-rankings/methodology>>.

25) *Stanford Law School Degrees* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://law.stanford.edu/education/degrees/joint-degrees-within-stanford-university/>>.

26) *Stanford Law School Organizations* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <https://law.stanford.edu/organizations/?page=1&tax_and_terms=307>.

27) *The London School of Economics and Political Science Law Programme Structure* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.lse.ac.uk/law/study/llm/programme-structure>>.

28) *The London School of Economics and Political Science Law Research Areas* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.lse.ac.uk/law/research/research-areas>>.

- 29) *The University of Chicago the Law School Programs* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.law.uchicago.edu/llm/features>>.
- 30) *The University of Chicago the Law School Interdisciplinary Inquiry* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.law.uchicago.edu/interdisciplinary>>.
- 31) *The University of Chicago the Law School Research Centers* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.law.uchicago.edu/centers>>.
- 32) *University of Cambridge Law* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.undergraduate.study.cam.ac.uk/courses/law>>.
- 33) *University of Cambridge Law faculty Centers* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.law.cam.ac.uk/research-link/faculty-centres-networks-and-groups>>.
- 34) *University of Oxford Faculty of Law Options and Core Courses* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.law.ox.ac.uk/admissions/options?year=All&programme=8009>>.
- 35) *University of Oxford Faculty of Law Courses* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.law.ox.ac.uk/admissions/postgraduate/master-science-law-and-finance>>.
- 36) *Vilniaus universiteto Teisės fakulteto dieninių studijų programa* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <http://www.tf.vu.lt/wp-content/uploads/2016/06/Dieniniu-st.-programa-2017-m.-srautas_2018-02-14.pdf>.
- 37) *Vilniaus universiteto Verslo ir teisės studijų programa* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.vu.lt/kviecia/component/k2/item/706>>.
- 38) *Vilniaus universiteto Verslo ir teisės studijų programa* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.verslasteise.ef.vu.lt/>>.
- 39) *Vilniaus universiteto studijų nuostatai* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<https://www.vu.lt/studijos/studentams/45-studijos/studijos/2557-studiju-nuostatai>>.
- 40) *Vilniaus universiteto Teisės fakulteto mokslo centrai* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.tf.vu.lt/mokslas/mokslo-centrai/>>.
- 41) *Vytauto Didžiojo universiteto teisės studijų programa* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.vdu.lt/lt/study/program/subject/150/>>.

42) *Vytauto Didžiojo universitete dėstomi dalykai* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06].
Prieiga per internetą: <<http://www.vdu.lt/lt/studijos/apie-studijas-vdu/destomi-dalykai/>>.

43) *Vytauto Didžiojo universiteto teisės ir finansų studijų programa* [interaktyvus.
Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą:
<<http://www.vdu.lt/lt/study/program/subject/243/>>.

44) *Vytauto Didžiojo universiteto tarptautinio verslo teisės studijų programa*
[interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą:
<<http://teise.vdu.lt/studiju-programos/tarptautinio-verslo-teises-magistranturos-programa>>.

45) *Vytauto Didžiojo universiteto Teisės fakulteto studijų programos* [interaktyvus.
Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga per internetą:
<<http://teise.vdu.lt/studiju-programos?/lt/study/program/show/269>>.

46) *Vytauto Didžiojo universiteto klasteris* [interaktyvus. Žiūrėta 2018-04-06]. Prieiga
per internetą: <<http://teise.vdu.lt/mokslas/klasteris>>.

47) *Vytauto Didžiojo universiteto tarpdisciplininis projektas* [interaktyvus. Žiūrėta
2018-04-06]. Prieiga per internetą:
<<http://teise.vdu.lt/naujienos/tarpdisciplininiame-projekte-teises-ir-etikos-tyrinejimais>>.

SANTRAUKA

Teisės mokslas pamažu keičiasi ir iš senojo mokslo paradigmos pereina į naujojo mokslo paradigmą, perimdamas jai būdingus bruožus – mokslų integralumą, atvirumą, abejojimą viskuo ir visada, o tarp jų – ir poreikio bendradarbiauti su kitais mokslais pripažinimą. Būtent todėl kalbame apie teisės mokslą kaip apie tarpdisciplininį mokslą, kurio pagrindiniai bruožai – bendradarbiavimas su kitais mokslais, šio bendradarbiavimo svarbos pripažinimas bei kitų mokslų pasitelkimas tiriant teisei aktualius reiškinius.

Pirmojoje darbo dalyje analizuojama teisės mokslo sąvoka, aprašoma mokslo tarpdiscipliniškumo samprata tiek bendrai mokslų kontekste, tiek teisės moksle. Išsiaiškinama, kuo pasižymi teisės bendradarbiavimas su kitais mokslais, kodėl teisei tai yra reikalinga, analizuojama teisės mokslo tarpdiscipliniškumo svarba.

Antrojoje darbo dalyje aprašant teisės mokslo tarpdiscipliniškumą ne tik analizuojamos bendradarbiavimo galimybės ir svarba, bet nagrinėjamas ir teisės mokslo ryšys, bendradarbiavimo galimybės su pasirinktais mokslais – istorija, filosofija, sociologija, ekonomika bei neuromokslais. Išskiriami pagrindiniai požymiai, siejantys teisę su minėtais mokslais, analizuojama, kokią abipusę naudą bendradarbiavimas gali suteikti tiek teisės mokslui, tiek kiekvienam iš šių mokslų.

Trečiojoje darbo dalyje aprašomas atliktas empirinis tyrimas, kuriuo buvo analizuojamos pasaulio universitetų geriausiai vertinamų teisės fakultetų ir teisės mokyklų studijų programos bei universitetuose veikiančios mokslinių tyrimų centrai, taip pat Lietuvos universitetų teisės studijų programos bei mokslinių tyrimų centrai, taip ištiriant ir padarant išvadas, kad tarpdiscipliniškumas yra itin pripažįstamas geriausių pasaulio universitetų teisės akademinėse bendruomenėse, o Lietuva taip pat neatsilieka ir pamažu įsileidžia į teisės mokslą ir kitus mokslus.

Taigi, šiuo darbu atskleidžiama teisės mokslo tarpdiscipliniškumo samprata, o taip pat teisės bendradarbiavimo su kitais mokslais galimybės bei svarba. Taip pat analizuojami pagrindiniai bruožai, siejantys teisės mokslą su pasirinktais mokslais, tokiu būdu atskleidžiant, ką naudingą šie mokslai gali vieni kitiems suteikti. Galiausiai, aprašomas empirinis tyrimas, kuriuo nustatoma, kaip geriausiuose pasaulio ir Lietuvos teisės universitetuose yra vertinamas teisės mokslo tarpdiscipliniškumas.

SUMMARY

Interdisciplinary cognition of law

The science of law is gradually changing and shifting from the old science paradigm to the new science paradigm by taking over the inherent characteristics such as the integrity of sciences, openness, questioning of everything and at all times as well as the recognition of the need to cooperate with other sciences. This is the reason why we are talking about the science of law as an interdisciplinary science, the main features of which lie within cooperation with other sciences, recognition of the importance of this cooperation and integration of other sciences in investigating the phenomena relevant to the law.

The first part of the work analyses the concept of the science of law and describes the approach of interdisciplinarity of the science both in the general context of sciences and in the science of law. It also clarifies the characteristics of cooperation of law with other sciences and the reasons law needs it as well as analyses the importance of interdisciplinary nature of the law science.

While describing the interdisciplinary nature of the law science in the second part of the study, it analyses both the possibilities and importance of cooperation as well as the relation and possibilities of cooperation with the selected sciences particularly relevant to the science of law such as history, philosophy, sociology, economics and neurosciences. The thesis distinguishes the main features connecting the law to the above-mentioned sciences and analyses the mutual benefits cooperation might provide to both the law and each of these sciences.

The third part of the thesis describes an empirical study that has analysed the study programmes of the law faculties and law schools of the best ranking universities of the world and those of research centres operating in universities, as well as law study programmes and research centres of Lithuanian universities. This analysis has led to a thorough examination and conclusion that interdisciplinarity is highly recognised by the academic communities of law at the best ranking universities in the world, whereas Lithuania is also catching up and gradually granting access for other sciences into the science of law.

Thus, this thesis reveals the concept of the interdisciplinary nature of the law science as well as the possibilities and importance of cooperation between law and other sciences. It also analyses the main characteristics that connect the law science with the selected sciences

in such a way revealing the benefits these sciences can provide to each other. Finally, the empirical study described determines the ways interdisciplinary nature of the law science is assessed at the best ranking law universities in the world and Lithuania.